

MÉDIATUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

Paál Vince – Sz. Nagy Gábor (szerk.)

Médiatörténeti mozaikok 2023

Médiatörténeti mozaikok 2023

Sorozatszerkesztő:

Koltay András – Nyakas Levente: 2012–2019

Nyakas Levente – Szadai Károly: 2020–

Médiatörténeti mozaikok 2023

Szerkesztette:

PAÁL VINCE – SZ. NAGY GÁBOR

Médiatudományi Intézet

2025

A kutatást támogatta:

Minden jog fenntartva.

© Ábrahám Barna, Bárány Zsófia, Dede Franciska, Fedeles-Czeferner Dóra, Fleisz János,
Klestenitz Tibor, Landgraf Ildikó, Mann Jolán, Paál Vince, Sz. Nagy Gábor, Szabó Ferenc János,
Takács Róbert, Turbucz Dávid, Ujvári Hedvig, Vörös Boldizsár, 2025
© Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2025

Tartalom

Előszó	7
Vallásközi kapcsolatok a reformkori Csanádi egyházmegyében és a nyilvánosság <i>(Különös tekintettel a zsidóságra és az iszlámra)</i> BÁRÁNY ZSÓFIA	9
Siker és (el)hallgatás <i>Goldziher Ignác 1889. évi stockholmi elismerésének narratívája a Pester Lloydban és Naplójában</i> UJVÁRI HEDVIG	23
„Ma én ülök az asztalfőn” <i>A Hét jubileumi számai (1899, 1913)</i> DEDE FRANCISKA	49
A Turisták Lapja hon- és népismereti tevékenysége 1889 és 1920 között LANDGRAF ILDIKÓ	87
Magyarok, németek és a románok Ioan Slavici publicisztikájában ÁBRAHÁM BARNA	103
Tükör által homályosan <i>A magyar katolikus és protestáns sajtó egymásról alkotott képei (1867–1944)</i> KLESTENITZ TIBOR	135
Schwimmer Rózsa újságírói tevékenysége az 1890-es évektől haláláig FEDELES-CZEFERNER DÓRA	163

Felbontott jegyesség	187
<i>Marija Jurić Zagorka horvát újságíró nő cikkei a Horvát-Szerb Koalíció magyar parlamenti szerepléséről</i>	
MANN JOLÁN	
A sajtót érintő törvényjavaslatok képviselőházi vitája 1867-1914	205
PAÁL VINCE	
„ó Attila, / Jó a Tilla”?	225
<i>Herczeg Ferenc drámájának fogadtatása a budapesti sajtóban 1918–1919 fordulóján</i>	
VÖRÖS BOLDIZSÁR	
„Ne vigyétek a forradalmi törvényszék elé, hanem vigyétek haza”	251
<i>Mildner Ferenc tüzérszázados meggyilkolása és a nyilvánosság</i>	
SZ. NAGY GÁBOR	
Az erdélyi magyar sajtó jellegzetességei 1940–1944 között	265
FLEISZ JÁNOS	
Jemnitz Sándor és a gépzene	299
SZABÓ FERENC JÁNOS	
A „heavy metal királyai” a vasfüggöny mögött	325
<i>Az Iron Maiden Magyarországon az 1980-as években</i>	
TURBUCZ DÁVID	
Tabuk a gyakorlatban	347
<i>Lehetett-e nyilvánossága az állambiztonságnak az államszocialista Magyarországon?</i>	
TAKÁCS RÓBERT	

„ó Attila, / Jó a Tilla”?

Herczeg Ferenc drámájának fogadtatása a budapesti sajtóban 1918–1919 fordulóján

VÖRÖS BOLDIZSÁR*

A 20. század eleji magyarországi kulturális, tudományos életben a hagyománykövető mentalitás centrumaival, a hivatalosnak számító intézményrendszerrel szemben álló, „ellenkulturális blokk”-ot képező csoportosulások¹ kiadványaiban nemegyszer megjelent az írói, művészi tevékenység és a politikai szerep különválasztása, egymástól eltérően értékelése jelentős alkotók esetében. Így például a *Huszedik Század* 1912. májusi számának lapjain, az „Irodalom és társadalom” vitában közzétett írását Laczkó Géza azzal zárta, hogy „Ha értékeset, magasrendűt, őszintét ad az író, nem szabad keresztlevelébe kukkantanom, sem szavazó golyója után leskelődnöm az urnák körül”.² Ignotusnak a *Nyugat* 1913. március 16-ai számában napvilágot látott „Az új magyar irodalom. Levél Isac Emilhez” című munkájában ezt lehet olvasni: „Attól, hogy chauvin és reakcionárius, Goga Oktávián még lehetne nagy író és nagy költő – elvégre Joseph de Maistre és Dosztojevszki is chauvin volt és reakcionárius.”³ Ugyancsak a *Nyugat*-ban, az 1914. május 1-jei szám lapjain publikált, „Proletárköltészet” című cikkében Szabó Ervin fogalmazta meg a következőket: „Lehet valaki alapirányára szocialista vagy anarkista, katolikus vagy feudális – és nagy művész, de nem lehet művész az, akinek alkotásaira rá lehet húzni a szociáldemokrata vagy a néppárti vagy az alkotmánypárti pártprogram pontjait és megállapítani: kitünően illenek össze.”⁴

Ez a felfogás érvényesülhetett abban a kritikában is, amelyet a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond tett közzé a *Népszava* 1917. január 14-ei számának hasábjain, a Művészet, irodalom rovatban Herczeg Ferenc író, ekkor munkapárti képviselő, a *Magyar Figyelő* szerkesztője *Kék róka* című színjátékának vígszínházi előadásáról. A cikk szerzője szerint ami érték és igazán szépség a darabban, „az a lélekrajz, egy furcsa, indulatoktól hányatott, magát ösztöneivel kereső asszony arcképe, amelyet helyenkint az igaz lélekelemzők mélybelátásával és a fölényesen okos, de mégis szenvedélyes férfi művészetével” bont ki Herczeg a jelentéktelen események sokaságából. Kunfi szerint a *Kék róka* megalkotója „kitünően ért a színpadi mesterséghez is, gyönyörű párbeszédet tud írni”. Noha a *Népszava* kritikusa elszomorítónak találta, hogy a világháború idején „az ország egyik legelső írójának *ily* mondanivalója van”,

* Tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet. E-mail: voros.boldizsar@abtk.hu

¹ Lásd ezekről pl. LENGYEL (2010): 71–73.

² LACZKÓ (1912): 680. Lásd ehhez pl. BALÁZS (2009): 213–216., 300–301.

³ IGNOTUS (1913): 496. Lásd ehhez pl. BALÁZS (2009): 105–108., 269.

⁴ SZABÓ (1914): 644. Lásd ehhez pl. LITVÁN (1993): 198–201., 277.; BALÁZS (2009): 224–227., 304–305.

fenntartásokkal együtt elismerte: „Herczeg Ferenc szépet és nagyot alkotott”.⁵ Míg Kunfi itt nem fogalmazta meg nyíltan az írói és a politikusi működés különféleképpen értékelését, megtette ezt 1917. február 4-ei levelében, amelyet azután küldött Herczegnek, hogy a *Kék róka* szerzője eljuttatta neki e színjátéka könyvváltozatát:

„Igen tisztelt Uram,
 nagyon köszönöm azt az értékes figyelmet, amellyel a »Kék rókát« nekem elküldötte s még inkább azt a megtisztelő és ki nem érdemelt ajánlást, amely újságírói munkásságomnak egyik nagy öröme és könyvtáramnak ékessége lesz.
 Ismertető soraimban igyekeztem rámutatni azokra a nagy emberi és művészi értékekre, amelyeket ez az új műve revelált s így leróni annak az adósságnak egy részét, amellyel az olvasó és néző tartozik a művésznek, aki képzeletével és alkotó erejével kitágítja szürke és szomorú létünk határait s azzal, hogy mások életének részesévé tesz bennünket, gazdagabbá és érdekesebbé teszi a magunkét. Ha ebben a relációban van helye és szerepe a »hála és tisztelet« érzéseinek: akkor evvel mi, olvasók és nézők, tartozunk Herczeg Ferencnek. Sok mindenfajta természetes világnézetbeli és politikai ellentét (!) nem lehet akadály a annak, hogy alkalom adódván rá, ez elmondassék.”⁶

Néhány hónappal később, a *Világ* 1917. július 22-ei számának Könyvekről rovatában Pray László a következőképpen méltatta Herczeg személyét, munkássága egészét a szerző *Tűz a pusztában* című elbeszéléskötetéről közzétett írása elején: „Igév lett, törvénynyé, hogy Herczeg Ferenc ama kevesek egyike, akik mérföldjelzőként állanak a magyar irodalomban. Ezt már mondani se kell és írni se, hiszen mindenki érti és tudja: ez eddig tart, azután jön a Herczeg Ferenc!” A továbbiakban pedig Pray ekként fogalmazott: „Herczeg Ferenc már megint új könyvet írt. A mérföldkő megmozdult és akik el akartak mellette menni most újra loholhatnak utána.”⁷ Az író, illetve művei jelentőségét ez esetben nemcsak a „mérföldjelző”, „mérföldkő” szavak hivatottak kifejezésre juttatni, hanem az is, hogy a cikkíró szerint ez az értékelés „Igév lett”, sőt „törvénynyé”, amit felesleges is említeni, hiszen „mindenki” tisztában van vele. Az „Igév lett” szókapcsolat használata a szöveg legelején a keresztény vallásosság gondolatkörét idézi fel,⁸ ezekhez kapcsolódva a „törvény” szó is immár szakrális tartalommal telítődhet,⁹ így Herczeg figurája, alkotásai már-már emberfeletti magasságba, szinte megváltói rangra emelkednek. A gyakorlatilag ellenőrizhetetlen „mindenki”¹⁰ tudására hivatkozás pedig ezen értékelések vitathatatlanságának megállapításával járul hozzá azok megerősítéséhez.

Ennél jóval visszafogottabban írt Herczeg *Árva László király* című drámájáról, valamint ennek kapcsán szerzőjéről Révész Mihály a mű nemzeti színházi előadásáról a *Népszava* 1917. október 27-ei számának hasábjain, a Hírek rovatban közzétett kritikájában. Révész azt

⁵ (K. zs.) (1917): 8. Kunfi Zsigmond szerzőségéről lásd BOTKA–VARGHA (1982): 551.

⁶ Lásd Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK KT), Levelestár, Kunfi Zsigmond – Herczeg Ferenchez. Emlékiratainak egyik változatában ezzel kapcsolatban Herczeg azt írta, hogy „a Kék Róka bemutatója után az összes színbíróknak elküldtem a komédia egy-egy könyvét és Kunfi, a Népszava kritikusa, egy feltűnően meleg levélben köszönte meg”. Lásd HERCZEG (é. n.): 65.

⁷ (P – Y L.) (1917): 19. Pray László szerzőségéről lásd BOTKA–VARGHA (1982): 551.

⁸ Lásd ehhez pl. János 1, 14., ezzel kapcsolatban pl. A nő a kereszténység keletkezésékor. *A Szív*, 1916. június 10. 4.

⁹ Vö. ehhez pl. DÁVIDHÁZI (1998): 176–178.

¹⁰ Vö. ehhez pl. DÁVIDHÁZI (1989): 12–15., 331–332.

állította, hogy Herczeg „a magyar elbeszélő irodalom és drámaírás egyik régi vezető embere, nagy szomorujátékkal, nagy történelmi drámával” jelent meg a Nemzeti Színházban. Az író értékelésében a „rég” jelző utalhatott egyrészt immár sokéves vezető szerepére a magyar irodalmi életben, ám egyben világfelfogásának az 1910-es évek második felében a kritikus szerint már nem igazán korszerű voltára is. A színdarab két ízben is „nagy”-ként méltatása ugyanakkor hangsúlyozta a mű legalábbis egyfajta jelentőségét. A továbbiakban ugyanis Révész ekként buzdított: „Fogadjuk a kellő tárgyilagossággal a szerző iparkodását”, a színház törekvéseit, és „állapítsuk meg”, hogy az *Árva László király* „a kornak könyvekből való teljes ismeretével, tiszta magyar irodalmi nyelven” megalkotott mű; „természetesen: olyan régi színpadi szerzőtől, mint amilyen Herczeg Ferenc: a színpadi technika minden ismeretével és a megfelelő fogásokkal, minden iskolai és színházi szabálynak megfelelően megírt darab”, amely méltó volt felolvasásra a Magyar Tudományos Akadémián, valamint méltó és alkalmas arra is, hogy a Nemzeti Színház ünnepi magyar darabjai között műsoron maradjon.¹¹ A kritikus szempontjai és a mű előadásainak említései azt sugallhatták a szociáldemokrata napilap olvasóinak, hogy a rutinos, gondos szerző műve a konzervatív, hagyománykövető társadalmi csoportok elvárásainak teljes mértékben megfelelően megalkotott, az ő befolyásuk alatt működő intézményekben éppen ezért teljes joggal előadott, illetve majd a továbbiakban is műsoron tartható alkotás. A Herczeggel, illetve műveivel kapcsolatos, idézett szövegek jelzik, hogy a korabeli „ellenkulturális blokk”-hoz tartozó szerzők, kiadványok esetében sor kerülhetett az írói és a politikusi tevékenység elkülönítésére, egymástól eltérően értékelésére, valamint, ha különbözőképpen is, pozitívumok megfogalmazására és közreadására személyéről, alkotásairól. A munkapárti képviselő íróról, a *Magyar Figyelő* szerkesztőjéről és műveiről a *Népszava* és a *Világ* hasábjain közzétett elismerő megállapítások értékét az olvasóknál növelhette az, hogy ezek éppen a pártjával és folyóiratával határozottan szemben álló újságokban láttak napvilágot.¹² Valamivel több mint egy évvel Révész kritikájának megjelenése után pedig Herczeg különféle működési területeivel immár új történelmi helyzetekben foglalkozhattak a korabeli közvélemény-formálók.

1. Egy különleges színdarab különleges színre kerülése

1918 októberének második felében a budapesti Belvárosi Színházban már folytak Herczeg Ferenc *Tilla* című, Tilla grófnő szenvedélyes szerelmi kapcsolatait, végül egyik partnere, Belizár által történő meggyilkolását bemutató darabjának próbái, készülve előadásainak no-

¹¹ (Rm.) (1917): 9. Révész Mihály szerzőségéről lásd BOTKA–VARGHA (1982): 550. A Magyar Tudományos Akadémia 1917. május 29-ei ülésén Herczeg az *Árva László királynak* azonban csak egy részletét olvasta fel. Lásd erről: Árva László király. Herczeg Ferenc történelmi drámája. *Budapesti Hírlap*, 1917. május 30., 8. Vö. még: GÖNDÖR (1914): 6–7.

¹² A művészi és a politikai szerep elkülönítésének, eltérő értékelésüknek, valamint Herczeg műveinek az „ellenkulturális blokk”-hoz tartozó szerzők általi megítélésének eseteiben még további vizsgálatokra van szükség, e tanulmány elején a terjedelmi korlátok miatt csupán ezek rövid jelzésére volt mód. Vö. ehhez: GAZDAG (2013): 121–122., 245.

vemberben megkezdődő sorozatára.¹³ A mű szerzője pedig ekkoriban sem csak íróként, hanem politikusként is tevékenykedett. Így a Nemzeti Munkapárt október 22-ei esti értekezletén, amikor sor került e szervezet feloszlatására, illetve a 48-as alkotmánypártba való beolvadásának kimondására, beszédet tartott, amelyben – a *Budapesti Hírlap* beszámolója szerint – egyebek mellett ekként méltatta Tisza Istvánt: „Köszönjük neked, István, hogy egy szürke közömbös korban mint a tündöklő hazafiasság, mint a tündöklő kötelességérzet példája álltál előttünk. Köszönjük neked, hogy mindenkor a becsület útján vezetted ezt a nemzetet”.¹⁴

Mint munkapárti képviselő, Tisza István híve, Herczeg gondolhatott arra, hogy az őszirózsás forradalom napjaiban különféle támadások érhetik. Visszaemlékezéseinek egyik változatában arról írt, hogy már október 28-án, a „lánchídi csata” után, a Váci utcán menve egy úriember azt mondta a másíknak: ez Herczeg Ferenc! Mire azt a választ kapta, hogy „Ugyan már! Nem bolondult az meg, hogy ilyenkor mutassa magát!” Végül is az írónak sikerült továbbmennie anélkül, hogy valamilyen inzultus érte volna.¹⁵ 1919 decemberében Miklós Andor, *Az Est* főszerkesztője azt állította, hogy az előző év novemberének elején találkozott Herczeggel, beszélgetésük során pedig szóba került a *Tilla*. A mű szerzője megkérdezte Miklóstól, hogy mit gondol: alkalmasak-e a „zürzavaros idők” Tisza István barátja darabjának bemutatására? Nem fogják-e majd megzavarni az előadást? Visszaemlékezése szerint Miklós megnyugtatta Herczeget, hogy semmitől sem kell tartania, majd hozzátette, hogy benne, „a nemzet egyik legmagyarabb, legnagyobb írójában senki sem láthat mást, mint a népszerű író. Sokkal izléseesebbnek ismerem a színházi közönséget, – mondtam, – semhogy feltételezném, hogy incidenstől kellene tartania a premieren.” Ekkor tehát a főszerkesztő, ha csak hallgatólagosan is, elkülönítette egymástól Herczeg írói és politikusi tevékenységét, és azt a véleményét juttatta kifejezésre, hogy mások is ezt fogják tenni: a népszerű *írónak* így nem kell tartania *szépirodalmi alkotása* premierjének megzavarásától. Miklós szavaira reagálva Herczeg kijelentette: ő sem hinné, hogy megzavarnák az előadást, ám voltak olyanok, akik figyelmeztették a forradalmi hangulatra, és ez gondolkodóba ejtette. Ám, amint ekkor a *Tilla* szerzője elmondta, e találkozás előtt sor került egy, az író megnyugtató váratlan eseményre: ugyanis az Andrassy úton vonuló tüntetők felismerték és megéljenezték őt.¹⁶

1918 őszén, a *Magyar Szinpad* november 1-jei számának hasábjain arról is lehetett olvasni, hogy november 6-án a Belvárosi Színházban „nagy és érdekes színházi és irodalmi esemény”-re kerül sor: Herczeg Ferenc *Tillájának* bemutató előadására.¹⁷ Ám a lap következő, november 2-ai számában már arról jelentek meg információk, hogy a Belvárosi Színház-

¹³ Lásd ehhez pl. „Tilla.” *Pesti Napló*, 1918. október 24., 10.; Bemutatók a színházi szünet után. *Budapest*, 1918. október 29., 8. A *Figarónak* már az október 9-ei számában lehetett olvasni Herczeg új darabjairól. Ezek közül a később *Tilla* címet kapott műnek ekkori címe: „A kés. Erős, véres darab, amolyan Grand Guignol szerű dráma. A hüvös, okos, elegáns író itt számára új terrenumon kísérletezett.” Herczeg Ferenc két darabja. *Figaró*, 1918. október 9., 10. Figyelemre méltó, hogy már e rövid szövegben is helyet kaptak olyan értékelések, amilyenek majd a november 22-ei bemutató utáni kritikákban is megjelennek: a grand guignol-szerűség; a mű eltérése az író eddigi munkásságától; a kísérletezés.

¹⁴ A munkapárt fölsozlott. A negyvennyolcas alkotmánypárt és a munkapárt egyesülése. *Budapesti Hírlap*, 1918. október 23., 7.

¹⁵ HERCZEG (1993): 74–75.

¹⁶ MIKLÓS (1919): 11–12.

¹⁷ Megnyíltak a színházak. A jövő hét eseményei. *Magyar Szinpad*, 1918. november 1., 1.

ban november 5-étől kezdve, az egész héten több kisebb műből álló új műsort fognak játszani.¹⁸ A november 3-ai számban pedig az is benne volt, hogy „A *Belvárosi Színház*, mielőtt egész estét betöltő darabjait bemutatná, amelyek sorát *Herczeg* Ferenc új darabja fogja megnyitni, szerdán, november 6-án még egy új műsort mutat be”.¹⁹

Harsányi Zsolt és Bárdos Artúr, a Belvárosi Színház igazgatója, a *Tilla* rendezője visszaemlékezéseiből az derül ki: a premier elhalasztásának az volt az oka, hogy az ekkoriban sokak által gyűlölt Tisza István október 31-ei meggyilkolása után a volt miniszterelnöknek a fentiekben idézett méltatása miatt többször is támadott, egykori munkapárti képviselő Herczeg színdarabját – amint Harsányi fogalmazott – „a színház nem akarta (...) a felizgalt publikum véletlen tüntető szeszélyének kitenni”.²⁰ Az igazgató-rendező memoárjában azt állította: „A bemutató előtt számtalanszor megfenyegettek az Otthonban, hogy ne tartsam meg ezt a Herczeg-premiert, mert szétszedik a színházat.”²¹ A *Tilla* írójának aggodalmi eszerint nem voltak alaptalanok. Bárdos azonban nem mondott le a mű 1918. őszi bemutatásáról, aminek emlékirata szerint az lehetett az oka, hogy „mindig és mindenáron külön akartam választani a művészetet a politikától. Ez valahogy alapvető érzésem és törekvésem volt.”²²

„Művészet” és „politika” különválasztására pedig már az 1918 őszen keletkezett írásokban is sor került. A *Színházi Élet* november 3–10-ei számának Maga csak tudja Intim Pista rovatában a következő párbeszédet is lehetett olvasni:

„– Mi van a politikában?

– Az nem színházi kérdés. A színházakra és az irodalomra nem vonatkozik a politikából semmi, legfeljebb annyi, hogy Hatvany Lajos és Biró Lajos személyében a Nemzeti Tanács s intézőbizottságának két színműíró tagja is van. Meg aztán annyi, hogy Herczeg Ferenc lemondott a Petőfi-társaság elnökségéről. Az ifjú Petőfisták Babits Mihályt fogják a helyébe megválasztani.”²³

A Petőfi Társaság november 10-ei közgyűlésén viszont az a határozat született, hogy a társaság Herczeg lemondását nem veszi tudomásul, és – mivel az elnök ekkor nem volt jelen – ezt neki küldöttség útján adja tudtul. Aznap délután e csoport fel is kereste az író, aki kijelentette, hogy a forradalmi időkben is megmarad elnöknek.²⁴ A küldöttségbe Móricz Zsigmondot is jelölték, aki azonban nem tudott részt venni e látogatásban, helyette levelet küldött Herczegnek, amelyben ez is benne volt: „Mint a [Petőfi] Társaság plenuma előtt kinyilváni-

¹⁸ Jövő heti műsorok. *Magyar Színpad*, 1918. november 2., 1.; Dús november. Az új Magyarország első színházi eseményei. *Magyar Színpad*, 1918. november 2., 1.

¹⁹ Öt bemutató egy héten. A Magyar Színház, Király-színház, Városi Színház, Belvárosi Színház és Budapesti Színház ujdonságai. *Magyar Színpad*, 1918. november 3., 2.

²⁰ HARSÁNYI (1918): 9.

²¹ BÁRDOS (1942): 60. A visszaemlékezés szerint „A Tilla bemutatója néhány nappal Tisza István megöletése utánra esett. Herczeget sokat támadták akkoriban egy Tiszát üdvözlő híres beszéde miatt, amely így kezdődött: »Köszönjük neked, István«. Ez szóbeszéd tárgya volt akkor és nagyon exponálta Tisza mellett Herczeget.” Uo. 60. Lásd ehhez e tanulmány 14. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó szakaszt a főszövegben.

²² BÁRDOS (1942): 61.

²³ Maga csak tudja Intim Pista, (...). *Színházi Élet*, 1918. november 3–10., 20.

²⁴ Lásd minderről pl. JÓZSEF (1962): passim.

tottam, nekem Herczeg Ferenc, az író, tisztelt és szeretett elnököm. Politikai pártállásához nincs semmi szavam, mintahogy én sem óhajtom laton mérettetni, hogy még eddig semmiféle politikai frakcióhoz sem tartoztam s a jövőben sem óhajtok.”²⁵ Az írói és a politikusi tevékenység határozott elkülönítése itt is éppen Herczeg esetében figyelhető meg: az előbbihez pozitívumokat kapcsolva, az utóbbi megítélésétől tartózkodva.

Az 1918 őszen kezdődő és 1919-ben is folytatódó radikális átalakulások hónapjaiban az író nem távozott külföldre, hanem végig Magyarországon maradt, és ha egyfajta visszafogottsággal is, igyekezett beilleszkedni az új viszonyok közé.²⁶ A *Színház és Divat* november 3-ai számának lapjain megjelent interjújában, nyilván tekintettel korábbi *politikusi-közéleti szerepléseire*, igen óvatosan nyilatkozott. Az őt felkereső újságírók kijelentései azonban jól mutatják, hogy az író változatlanul fontos, közérdeklődésre számot tartó művek alkotójaként értékelik:

„Megmondjuk jövetelünk célját: a képviselő úr ezidei darabjairól szeretnénk egyet-mást megtudni. Nehezen lehet a nyilatkozásra rábírní.

– Ezekben a történeti napokban – mondja elhárító mozdulattal – kiket érdekelhetnének az én színdarabjaim?

Bizonyítgatjuk, hogy nem úgy van. De mikor már fölolvad és ki-kinézve a sárguló lombokra, halk hangon mesélni kezd, még akkor sem enged ebből a nézetéből.

– Higyje el, őszintén szólva, nem örülök neki, hogy ilyen viharos időben fogok színrekerülni. Dehát az embertől elvárják, hogy folytassa, amit megkezdett. Aztán direktorok is vannak a világon és így, nem lelkesen bár, de bele kell törődnöm a változhatatlan kényszerhelyzetbe.

– A közönség határozottan megkívánja minden évben a maga Herczeg-darabját. Ha a képviselő úr nem adna ezidén új darabot a színházaknak, kénytelenek volnának valamelyik régi nagy sikerét felújítani [...]

Elmosolyodik.

– Akkor inkább megadom magamat és feláldozom »Tillá«-t...”

E színdarabjáról pedig azt mondta, hogy „Egy nő jellemrajzát festem benne. Egy szenvedélyes, társaságbeli asszonyét, aki egy fantasztikus szerelemnek a forgatagába kerül.”²⁷

A *Színház és Divat* e számában pedig nem csak az idézett interjúban lehetett olvasni Herczegről és a *Tillár*ról. A „Herczeg Ferenc új darabja a Belvárosi Színházban. – Készülődés a nagy premiérre. –” című cikk alcímében a „nagy” jelző már félreérthetetlenül jelzi az esemény jelentőségét. A szöveg szerint minden színházi évadnak megvan a nagy eseménye, ez pedig „igen sokszor Herczeg Ferenc új darabján keresztül nyilatkozik meg”. „Ahogy híre futamodik annak, hogy az illusztris író új darabot fejezett be, máris mindenki erről az új darabról beszél”:²⁸ a gyakorlatilag ellenőrizhetetlen „máris mindenki” szókapcsolat használata

²⁵ OSZK KT, Levelestár, Móricz Zsigmond – Herczeg Ferenchez, 1. sz.

²⁶ Részletesen tárgyalja Herczeg Ferenc sorsát az 1918–1919-es magyarországi forradalmak idején: VÖRÖS (2025).

²⁷ sz. f. (1918): 12.

²⁸ Herczeg Ferenc új darabja a Belvárosi Színházban. – Készülődés a nagy premiérre. –. *Színház és Divat*, 1918. november 3., 30.

ezúttal a szerző hatalmas népszerűségét, elismertségét hivatott kifejezésre juttatni.²⁹ Mind-ebből persze adódik a következtetés: „a Herczeg Ferenc-darab egyúttal sikert is jelent”. A szerző „kiváló író”.³⁰ A *Színházi Élet* 1918. november 3–10-ei számában a *Tilla* címszereplőjét alakító Paulay Erzsébet nyilatkozott a darabban kapcsolatban, azt is mondva: „Hála és köszönet Herczeg Ferencnek, akinek kívánságára és kérésére játszom a darab főszerepét”.³¹ A *Figaró* november 6-ai számában csaknem kétoldalas interjú jelent meg az íróval, aki beszélt a *Tilláról* is. Elmondta, hogy évekkorábban megjelent *Álomország* című regényéből vett át két alakot; a női főszereplőt e műben is és új alkotásában is megölik, ám a *Tilla* „egészen más valami”. Amikor az újságíró rákérdezett a színdarab problémájára, Herczeg ezt válaszolta: „egy öröklötten terhelt nőnek a drámája”. Mivel pedig a bemutatandó darabot rutinos szerzője nem tekintette „szabályos dráma”-nak, kihasználva az interjú adta lehetőséget, ezt tudatta is az olvasókkal, nyilván a szokatlan mű sikere érdekében is: „Tulajdonképpen nem is színdarab, hanem hét jelenés az egész, mondom: szabadabb formában, egyénibb stílusban”.³² A *Színház és Divat*, a *Színházi Élet* és a *Figaró* idézett cikkei jól jelzik: politikai múltja ellenére a színházi újságok közreadói még a forradalmi idők kezdeti napjaiban is célszerűnek tartották, hogy az írókat is méltatva, reklámozva csináljanak Herczeg új darabjainak.

A magyar népköztársaság november 16-ai ünnepélyes kikiáltása után az illetékes színházi szakemberek, nyilván elsősorban Bárdos Artúr, úgy ítélték meg, hogy a közeljövőben meg lehet tartani a *Tilla* bemutatóját. Ezzel kapcsolatban a *Magyar Színpad*nak már a november 17-ei számában jelent meg előzetes híradás, amely határozottan méltatta mind a szerzőt, mind a színdarabot. A szöveg szerint „Herczeg Ferenc neve a színlapon mindig nagy érdeklődést kelt és magas színvonalon álló irodalmi értéket jelent”; az író „annyi kiváló darab szerzője”. A *Tilla* pedig „az évad igazi nagy színházi eseményének ígérkezik”. A színdarabban Herczeg „ismét bravuros rajzát adja az asszonyi szívnek. Élettel telt, pompás megfigyeléssel színpadra állított alakokkal játszatja végig az izgalmas cselekményt, amelyet a Belvárosi Színház az előkelő szerzőhöz méltó, gondos előadásban visz színpadra.”³³ A cikk az értékeléseivel az előadás egyfajta reklámjának is tekinthető – akárcsak a lap november 22-ei száma első oldalán, a *Tilla* ugyanaznap bemutatójához kapcsolódó nyilatkozatok: Herczegé, Paulay Erzsébeté és Bárdos Artúrét. Az író azt állította, hogy már évek óta foglalkoztatta a darab témája, de két okból nemigen akart foglalkozni vele. Az egyik: „a téma (az én viszonyaimhoz mérten) nagyon is vad. Egy majdnem mindenre kész nő és egy még ennél is többre képes kalandor találkoznak össze a darabban”, amely gyilkossággal végződik. Az író attól tartott, hogy azok, akik nem fogadják el a l’art pour l’art elvét, tendenciát fognak keresni a műben, alkotóját nőgyűlölőnek fogják tartani, ezt pedig nem szeretné. A másik ok: „színpadtechnikai nehézségek egész halmaza”. Herczeg azt is állította, hogy egy nőismerősenek és

²⁹ Vö. ehhez: DÁVIDHÁZI (1989): 11–12., 331–332.

³⁰ Herczeg Ferenc új darabja a Belvárosi Színházban. – Készülődés a nagy premiérre. – *Színház és Divat*, 1918. november 3., 30.

³¹ Paulay Erzsébet „Tilláról”. *Színházi Élet*, 1918. november 3–10., 14.

³² LENDVAI (1918): 26. Visszaemlékezéseinek egyik változatában Herczeg azt állította, hogy megismerkedett azzal a nővel, aki a *Tilla* írására inspirálta, „és meggyőződtem, hogy ha feleségnek vagy szeretőnek szörnyű lehet is, mint jóbarát szinte ideális. Női erények nem igen ékesítették öméltségét, a gentleman jótulajdonságai azonban csodálatosképpen megvoltak benne. Amíg csak távolról figyeltem, mulattam a rigolyáin, mikor azonban közelebb jutottam hozzá, meggyőződtem, hogy terhelt lélek és mélységesen tragikus jelenség.” HERCEG (é. n.): 53.

³³ „Tilla”. Herczeg-bemutató a Belvárosi Színházban. *Magyar Színpad*, 1918. november 17., 2.

Bárdos Artúrnak sikerült eloszlatnia ezeket az aggodalmakat. Mindezekon túl azonban az író azt is szükségesnek tartotta, hogy, kihasználva az e nyilatkozat nyújtotta alkalmat, a forradalmi átalakulást méltató kijelentést tegyen és megindokolja: miért is adja elő e művét?

„Mikor a próbákat megkezdjük, a magyar királyság lakói voltunk. A bemutató-előadást a magyar népköztársaság polgárai és polgárnői fogják végignézni. Nem tagadom, a nagyszerű események [!], amelyeknek sulya alatt remeg a föld, gondolkozóba ejtetek, hogy egyáltalában illő és tapintatos dolog-e, ha mostanában megcincogtatom a hegedűmet. Nem bántam volna, ha későbbi, nyugodtabb időkre halaszthattam volna a bemutatót. Okos emberek, akik előtt szóba hoztam ezt a kérdést, azt mondták: Játsszani kell! Most az a jelszó, hogy mindenki végezze a maga dolgát, az igric dolga pedig az, hogy cincogtassa a hegedűjét.”³⁴

Herczeg itt igen óvatosan, akárcsak az előzőekben említett problémáinál, ezúttal is mások tanácsára hivatkozva indokolta meg műve előadását, ezáltal és a forradalmat méltató szavaival nyilván az őt mint bukott politikust e darabja kapcsán is bírálók támadásait, sőt esetleg a premier valamiféle megzavarását is elhárítandó. Érvelésének hatásosságát erősíthette, hogy az általa említett, „mindenki végezze a maga dolgát” jelszó összhangban volt Garami Ernő kereskedelemügyi miniszternek november 16-án, a köztársaság kikiáltásakor mondott, nem egy napilapban is olvasható buzdításával: „*Dolgozni, dolgozni, dolgozni kell*, valamennyiünknek, mindnyájunknak, százazreknek, millióknak, *azonnal, rögtön*. Dolgozni, dolgozni és dolgozni. Dolgozni a szabad, független, demokratikus magyar népköztársaságért!”³⁵ Paulay Erzsike lelkesedéssel nyilatkozott a szerepről és a mű szerzőjéről: a *Tilla* „egy ujszerű, érdekes, sőt izgalmas darab, a Herczeg Ferenc ragyogó művészetével írva”.³⁶ Bárdos Artúr igazgató-rendező felsőfokok alkalmazásával méltatta az író: „Herczeg Ferenc minden színháznak bizonyára a legkíváncsabb, legillusztrisabb szerző”, a *Tilláról* pedig azt is mondta, hogy az „irodalmi forradalmat” jelent alkotójának életművében, ami elősegíthette az egykori munkapárti politikusi színdarabja és előadása elfogadtatását, létjogosultságuk elismertetését immár a forradalom nyomán létrejött népköztársaságban. Ugyanakkor Bárdos már e nyilatkozatban, az esetleges kritikákat megelőzendő, elhárítandó, megemlítette a *Tilla* kísérlet voltát is: „ilyen érdekes, izgalmas színpadi kísérletben ritkán van a magyar színpadnak része”.³⁷

A *Tilla* november 22-ei bemutatója a legkülönbélebb világszemléletű lapok cikkei szerint is sikeres volt. A korábban Tisza István politikáját támogató *Az Újság* november 23-ai számának Színház. Zene rovatában az előadásról kritikát közreadó Herendi Artur részletekbe menően számolt be az elismerő fogadtatásról: „A premiérest a Herczeg-bemutatók lelkes hangulatában folyt le. A népszerű szerző új drámáját viharos tetszéssel fogadta a közönség, az egyes jelenések után alig akart elülni a taps és a felvonások végével sok szeretettel ünne-

³⁴ HERCZEG (1918a): 1. Lásd még: HERCZEG (1918b): 60., ezzel kapcsolatban lásd pl. HORTOBÁGYI (1918): 3–4.

³⁵ Lásd Magyarország – népköztársaság. *Népszava*, 1918. november 17., 8., továbbá: A magyar reszpublika kikiáltása. A régi országgyűlés hatyudala – Az új államforma kihirdetése – Több százezer ember ujjongó tüntetése az Országház-téren. *Magyarország*, 1918. november 17., 10.; Kikiáltottuk a magyar népköztársaságot. Néphatározat a választójogról, a sajtószabadságról, az esküdtbíráskodásról, az egyesülés és a gyülekezés szabadságáról és a földműves-nép földhöz juttatásáról. Szikratávirat a világ minden nemzetéhez. *Pesti Hírlap*, 1918. november 17., 8.

³⁶ A címszereplő a szerepéről. *Magyar Színpad*, 1918. november 22., 1.

³⁷ BÁRDOS (1918): 1. Vö ehhez: TAKARÓ–LIKTOR (2024): 184–185. A *Tilla* előadásának plakátját nem sikerült fellelnem.

pelték Herczeg Ferencet és Paulay Erzsit.”³⁸ Ezzel összhangban volt a polgári radikális *Világ* ugyancsak november 23-ai számában, a Színház művészet rovatban megjelentetett, Relle Pál által írott kritika e megállapítása: „A bemutatónak határozott, meleg sikere volt.”³⁹ Az 1918-as ősziírózás forradalomban fontos szerepet játszó Hatvany Lajos *Pesti Napló*jának november 23-ai számában, a Színház, művészet rovatban publikált kritikájában Harsányi Zsolt is azt állította, hogy az előadást „a közönség igen nagy tetszéssel fogadta”, „a Tillának tegnap este kétségtelen sikere volt”.⁴⁰ Herczeg visszaemlékezései azonban azt mutatják, hogy az író nem tekintette kiemelkedően sikeresnek a *Tillát*: „Ami a színmű hatását illeti, nem mondhatnám, hogy nagyon tetszett volna, a közönség éppenséggel nem tombolt elragadtatásban”.⁴¹ Ha „tombolás”-ról csakugyan nem is lehet olvasni az 1918-as újságcikkekben, a tetszést aratott bemutatóval megkezdődhetett a *Tilla* előadásainak sorozata.

2. Kritikák, magyarázatok, reklámok

Bár a *Tilla* bemutató előadása sikeres volt, a korabeli kritikusok korántsem csak elismerő véleményeket fogalmaztak és jelentettek meg Herczeg e művéről; előadását általában dicsérték. E cikkek között különösen figyelemre méltó a *Pesti Hirlap* november 23-ai számának Színház és zene rovatában közzétett írás: elkészítéséhez ugyanis szerzője olvasta és hasznosította is Herczegnek a *Tillával* kapcsolatos, korábbi megnyilatkozásait. „Az író több nyilatkozatában hangsúlyozta, hogy *Tilla* c. darabját egyenest a *Belvárosi Színház* számára írta.” A kritikus szerint ez meg is látszik a darab témáján és felépítésén: mivel e színház közönségének eddig főleg kabaré jellegű műsorokat adtak elő, az nagyobb jelenetek egymásutánjához szokott hozzá. Herczeg a *Tillával* „hét jelenés”-t írt e publikumnak, hogy az így „mintegy a külsőségekben, átmenetet kapjon a kabaréból a színházba”.⁴² A témát, amint fogalmazott, „Granginyolszerű verizmus fűti”, amivel a mű szerzője a Belvárosi Színházat akarta kiszolgálni: ennek színpada, nézőtere ugyanis az „intim hatásokra” van kialakítva.⁴³ Ugyanakkor a kritikus rámutatott arra is, hogy noha a darab felépítése, témája határozottan eltér Herczeg eddigi műveitől, a dialógusai olyanok, mint a korábbiak: mondatai, „ha ma inkább a verizmus szolgálatába szegődtek is, mégis rávallottak a választékos, elmésségtől sugárzó, tisztult izlésű stílusára”. A cikkíró azt is állította, hogy Herczeg Ferenc neve „kitűnő márká”-t jelent.⁴⁴

³⁸ HERENDI (1918): 9. *Az Újság*ról lásd pl. BUZINKAY (2016): 287–291.

³⁹ RELLE (1918): 9. *A Világ*ról lásd pl. BUZINKAY (2016): 293.

⁴⁰ HARSÁNYI (1918): 9.

⁴¹ HERCZEG (1993): 74. Lásd még: HERCZEG (é. n.): 53.

⁴² Tilla. *Pesti Hirlap*, 1918. november 23., 7.

⁴³ *A Színházi Élet* 1918. október 27. – november 3-ai számában a párizsi színházakról Szomory Dezső azt is állította, hogy „van még néhány tucat ilyen acotes-színház, amelyek mind bérházak emeleteibe és részben bérházak udvaraiba vannak beépítve. Ilyen a Mothurin és ilyen a Grand Guignol. Ezeknek van a legfinomabb közönségük, különös és ritka emóciókat kereső társaság.” Lásd SZOMORY (1918): 3. A Grand Guignol színház közönségének ezzel az ábrázolásával pedig összhangba kerülhettek a *Pesti Hirlap* hasábjain a *Tilla* közönségéről megjelent, ennek „elit”, „gurmand” voltát említő szövegek, lásd ezekhez e tanulmány 93. és 100. jegyzeteit, valamint a hozzájuk kapcsolódó szakaszokat a főszövegben. Ugyanakkor vö. ehhez: MAGYAR (1985): 350–352.

⁴⁴ Tilla. *Pesti Hirlap*, 1918. november 23., 7.

A *Világ* november 23-ai számában Relle Pál, szinte visszautalva Bárdos Artúr idézett, november 22-ei nyilatkozatára,⁴⁵ ironikus bírálatot és elismerést egyaránt tartalmazó kritikájában a mű tartalmának és formai megoldásainak összefüggéseivel is foglalkozott:

„Herczeg Ferenc tovább nyújtózik, mint ameddig a színpad takarója ér. Olyan írói öntudat, mint ő, nem elégszik meg az ön maga ellen csinált forradalommal: a színpad tradícióit is kikezdi. A dramaturgiai egység hármasszövetségét bontogatja ma bemutatott darabjában is, melyben előkelő bátorsággal száll síkra a struktúra szabadságáért, az idő- és térbeosztás minden dogmáktól való függetlenségéért. (...) A darab külső megjelenése azonban nem a pusztán formai újatkarás eredménye. Ez a darab belülről kifelé íródott. A külső, vagy inkább szerkezeti forma bonyolultsága, a belső tartalom szerves következménye. (...) [Tillát, ezt] a vér- és idegkomplikációt nem lehetett a régi, jólfésült dramaturgia babaéletébe és kényeskedő pipereegységébe préselni. Herczeg Ferenc írói fölénye és fényüzése kellett hozzá hogy le merjen mondani a színpadi hierarchia népszerű egyenruhájáról, másrészt, hogy olyan novellisztikus kitéréseket engedjen meg magának, amilyeneket ma kevés magyar szerző merne megkockáztatni a színpaddal és a közönséggel szemben a maga irodalmi önérzetéért.”⁴⁶

Az egykori, immár bukott pártpolitikus személyével és művével kapcsolatos elismerő megállapítások értékét az olvasóknál növelhette az, hogy ezek éppen a korábban az általa képviselt politikával határozottan szemben állt, 1918. november végén viszont az országot irányító egyik legfontosabb csoport lapjában: a *Világ* hasábjain jelentek meg: összhangban a művészi és a politikusi tevékenység elkülönítéséről megfogalmazott, közreadott kortársi állásfoglalásokkal.

Relle szerint Herczeg darabjában minden benne van, ami a „mai idegközönségnek” kell, így „a mozi” is⁴⁷ – a mű filmszerűségét pedig más, a „hét jelenés”-t nem olyan gondosan elemző szerzők, mint a *Pesti Hírlap* és a *Világ* kritikusa, is szóvá tették. Például a *Magyar Hírlap* november 23-ai számának Színház irodalom művészet rovatában közzétett cikk írója, Vajda Ernő azt állította, hogy a színjáték meséje „erősen filmszerű, sőt tulzás nélkül használhatjuk a »mozi« szót is”. Rellétől eltérően úgy ítélte meg, hogy „Ellentét van a darab mondanivalója és szerkezete között is. A hét képre bontott intim jelenetek belső fejlődésre utalnak, az író ellenben egy Sardou-darab technikai szerkezetére törekszik.”⁴⁸ Harsányi Zsolt már idézett cikkében azt írta, hogy a *Tilla* „Regényszerű: valami olyan, mintha az író »Álomország« című regényének alakjait bünper-filmre játszatnák. Ez nem a költészet ragyogó legteteje”, ám „Ilyennek nagyon jó, az bizonyos”.⁴⁹ A *8 Órai Újság* november 23-ai számának Színház és mozi rovatában megjelent kritika szerint „Herczeg Ferenc Tillája tulajdonképpen egy mozitöredék (...) *Paulay* Erzsébet szépsége, kiváló beszélőképessége csak előnyére lehet ennek a lehetetlenül beállított moziszeccsnek.”⁵⁰ A *Tilla* filmszerűségének bírálatát e kritikát hozzákapcsolhatta ahhoz

⁴⁵ Lásd ehhez e tanulmány 37. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó szakaszt a főszövegben.

⁴⁶ RELLE (1918): 9.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ VAJDA (1918): 6.

⁴⁹ HARSÁNYI (1918): 9.

⁵⁰ Tilla – a Belvárosi Színházban. *8 Órai Újság*, 1918. november 23., 5.

a korabeli nézethez, amely szerint a színházhoz viszonyítva a mozi értéksztintje alacsonyabb,⁵¹ ez pedig a Herczeg-mű sikere ellen is hathatott. A *Magyar Kultúra* december 20-ai számának Színház rovatában megjelent kritika szerzője viszont ezt a kapcsolatot nem bírálta, hanem igyekezett megindokolni a „hét jelenés” írójának eljárását. Dr. Várdai Béla szerint a műnél „a kiélezett vonások vaskezü összegyűjtésében van is”, ami a filmre emlékeztet, „de anélkül, hogy a módszer ne volna igazi tragikus elgondolásra, cselekvésre, alakokra alkalmazva”. Herczeg ugyanis „ezúttal is nagyon jól tudta, mit csinál: a mai elhajsolt, túlidegesített, részletrajzhoz türelmetlen közönségnek megfelelő stílnemben dolgozott, anélkül azonban, hogy a lényegben megszűnt volna a szokott fölényes biztosságú lélektani művész lenni”. Így a maga nemében „tökéleteset adott”.⁵² Vagyis Herczeg a közönség befogadóképességét helyesen mérve fel írta meg darabját, alkotói eljárása, amelynek alkalmazása során a *Tilla* művészi értékei egyáltalán nem sérültek, nem kárthatóak.⁵³

Nemcsak a *Pesti Hírlap* kritikusa,⁵⁴ hanem más bírálók is írtak a *Tilla* grand guignolos voltáról. Így például a *Köztársasági Újság* november 23-ai számának Színház, művészet rovatában közzétett cikk szerzője Herczeg művét méltatva azt is állította, hogy a Tillát meggyilkoló férfi egy modern mítosz Héraklésze. „A modern mithos forró, örült, bomlott idegzetű szerelemről és véres pénzről regél. (...) A téma lázas, Grand Guignolos, a szereplők vér és arany és gyilkos ölelések mámorától részegek”.⁵⁵ E szövegben nemcsak a „vér és arany” szókapcsolat utalhatott Ady *Vér és arany* című kötetében megjelent, azonos címmel közreadott versére, hanem fejtegetése egésze is a költemény részleteire: „Én tudom, állom, hogy ez: a Minden / S hogy minden egyéb hasztalan: / Vér és arany, vér és arany”. Továbbá: „Meghal minden és elmúlik minden, (...) De él az arany és a vér.”⁵⁶ A *Köztársasági Újság*ban, amely az 1918. november 16-ai számtól viselte e lapcímet a korábbi *Budapest* helyett, Herczeg e darabjának az új rendszer közvélemény-formálói által kiemelkedőként méltatott költő⁵⁷ művéhez kapcsolódása a *Tilla* jelentőségét is érzékeltethette. A *Figaró* november 27-ei számának lapjain közzétett kritikájában Lakatos László pedig azt állította, hogy Herczeg „hét jelenés”-e „alapjában grand guignolosan elgondolt darab”,⁵⁸ vagyis e sajátossága a meghatározó elem benne.⁵⁹

Míg a *Pesti Hírlap* kritikusa azt írta, hogy a *Tillával* „a felépítésben, a témában egy más, szinte új Herczeg Ferenc jelentkezett”,⁶⁰ ezt nem bírálta, más szerzők szerint viszont nem volt sikeres döntés a darab alkotója részéről a személyiségétől idegen téma feldolgozása. Vajda Ernő már idézett cikkében azt állította, hogy „Herczeg Ferenc írói egyéniségének legjellemzőbb alapvonása valami kellemes nyugalom, bizonyos előkelőség és világos józanság, amelynek megfontolt hidegsége még drámáinak legfeszültebb pillanataiban sem hagyja el

⁵¹ Vö. ehhez pl. KÖHÁTI (1996): 92–93.; Dr. BOGNÁR (1918): 1033.

⁵² Dr. VÁRDAI (1918): 471.

⁵³ A *Tillának* a filmmel való kapcsolatához lásd még: E. G. (1918): 8.; EGYED (1918): 5.; F. r. (1918): 9.; Herczeg Ferenc mozidráma. *Magyar Estilap*, 1918. november 23., 2.; LAKATOS (1918): 23.; (– tt –) (1918): 2.

⁵⁴ Lásd ehhez e tanulmány 42. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó szakaszt a főszövegben.

⁵⁵ (F. E.) (1918): 7.

⁵⁶ ADY (1908): 123.

⁵⁷ Lásd erről pl. VÖRÖS (2018): 192–195.

⁵⁸ LAKATOS (1918): 23.

⁵⁹ A *Tilla* grand guignoloságához lásd még: F. r. (1918): 9.; HARSÁNYI (1918): 9.; RELLE (1918): 9.

⁶⁰ Tilla. *Pesti Hírlap*, 1918. november 23., 7.

egészen az író”. Amikor ezúttal „azt kísérli meg, hogy végsőkéig kifeszült cselekvénnyel, exotikus szavak pompájában, egy misztikus és mégis reális, lázas, lihegő, vad és féktelen, vérpárás, démoni drámát írjon, alapjában véve egész írói lényével ellenkező feladatra vállalkozott”. Így tehát „Mi sem természetesebb, mint hogy ez a kísérlet nem sikerült”.⁶¹ A *Vasárnapi Ujság* december 1-jei számának Színház rovatában Schöpflin Aladár arról írt, hogy megérzése szerint Herczeg e művéből hiányzik a „vitalitás”. A szerzőt „erősen érdekli a démoni nagy szenvedély, a korlátokat ledöntő nyugtalanság, az emberi bestia lihegése. De csak érdekli, benne magában nincs meg a démoni vonás, nem tud másképp hozzá férközni, mint dialektikával. Nincs meg benne a témával való azonosság s ezért meggyőző erő sincs darabjában.” A kritikus szerint „Minden csak irodalom a darabban, való élet vajmi kevés”.⁶²

A *Tilláról* közzétett kritikák szerzői további, a mű fogadtatásának vizsgálatánál figyelembe veendő gondolatokat, meglátásokat is papírra vetettek. Így, nyilván az előadásnak a tetszést aratott bemutatón túl is további sikereit elősegítendő, idézett kritikájában, nem egy kortársához hasonlóan Harsányi Zsolt is határozottan szembeállította Herczeg írói és politikusi tevékenységét: „Herczeg Ferenc az irodalomban mindig nemzeti munkát teljesített, viszont [...] a politikában is a nemzeti munka pártjához tartozott”. November végére még „nem mult el a veszedelem, hogy nemcsak a szerző személyét, hanem a darabot is politika szerint ítélje meg valaki. És mielőtt belépünk a színházba, már meg kell mondani: nem a politikus írja a darabot, hanem az író.” Sőt, „Az új idők emberi szabadsága ellen vét, aki munkapártra gondol, mikor Tillát mondanak neki”⁶³ – tehát ez esetben az írói és a politikusi tevékenység elkülönítése nemhogy valamiféle ellenforradalmiság lenne, hanem éppen ez felel meg az új korszak szellemiségének, legalábbis Harsányi szerint. A „hét jelenés” néhány sikeres előadása után pedig *Az Ember* című baloldali hetilap november 26-ai számának Művészet rovatában publikált kritika szerzője már arról írt, hogy a *Tilla* segítségével a korábbi munkapárti politikus el tudta fogadtatni magát a közvéleménnyel a népköztársaságban: „A »Köszönjük néked István« című halhatatlan munkapárti népköltemény illusztris szerzője, Herczeg Ferenc, mintha mi sem történt volna, nyugodtan belovagol az új korszakba is. A fene bálná, ha a paripája nem volna sánta és rohadt gebe, amelyen ugyan messzire bajosan fog jutni.” Ez a gebe volt a *Tilla*, amelyet a cikk írója rendkívül rossznak ítelt.⁶⁴ Herczeg Tiszához intézett szavainak „halhatatlan”-ként említése pedig félreérthetetlenül jelezte, hogy az író-politikusnak ezt a kijelentését, ezzel együtt a forradalom előtti, munkapárti politikusi tevékenységét nem fogják elfelejteni.⁶⁵ A „fene bálná” szókapcsolat ugyanakkor azt juttatta kifejezésre, hogy a cikk közreadói az „illusztris szerző” „átmentődését” nem tartják elfogadhatatlannak, olyan valaminek, amit mindenképpen meg kellett volna akadályozni.

Több kritikustól eltérően a darab felépítését nem a filmmel, hanem a novellákkal kapcsolta össze már idézett kritikájában Herendi Artur. Azt állította, hogy ez esetben Herczeg

⁶¹ VAJDA (1918): 6.

⁶² SCHÖPFLIN (1918): 664. E problémáról lásd még: F. R. (1918): 9.; LAKATOS (1918): 23., továbbá: SZÁVOLD (2014): 171.

⁶³ HARSÁNYI (1918): 9.

⁶⁴ Mit művel Herczeg Ferenc a Belvárosi Színházban? *Az Ember*, 1918. november 26., 18.

⁶⁵ Lásd ehhez e tanulmány 14. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó szakaszt a főszövegben. Éppen *Az Ember* 1918. október 29-ei számában jelent meg Göndör Ferenc „Köszönjük néked, István” című cikke, amely Herczeg szavainak felhasználásával bírálta, támadta Tisza Istvánt politikájáért, a világháborús szenvedésekért, lásd GÖNDÖR (1918): 7–8., továbbá: Szürke, közömbös kor. *Az Ember*, 1918. október 29., 11.

visszatért szeretett műfajához, a novellához. „Hét gyönyörű novelláját szinpadi csokorba kötötte és Tilla címmel ma prezentálta.” A közönség pedig csak a függöny utolsó legördülésekor eszmél rá, hogy „a hét jelenés komoly drámává formálódott”.⁶⁶ A *Nap* november 24-ei számának Színház, művészet rovatában megjelent kritika szerzője, noha több szempontból is „vázlatos”-nak tartotta a művet, azt írta, hogy a darab így is kiváló alkotás: „Hét vázlatos kép, de benne van az egész dráma. Szindarabvázlat, amely készebb és befejezettebb sok szinpadi műnél.” Miután röviden foglalkozott a darab tartalmával, kijelentette: „Ezek a képek vázlatosságában is tökéletesek, a fegyelmezett Herczeg vázlatban is mesterművet ad”.⁶⁷

Egyes szerzők céltudatosan és határozottan a kritikájukat tartalmazó újság, illetve az azt közreadó politikai, társadalmi csoport eszmevilágának terjesztéséhez használták fel írásukat. A *Népszava* november 23-ai számának Hírek rovatában megjelent Révész Mihály-kritika szerint Herczeg az „egészen nagyuri világ embereiből veszi” új darabja alakjait; Tilla „csak a szerelemnek él és »csal«, ha a perc és a vére így kívánja”; a szereplők „fölötte unalmasan beszélnek”. Mindezek nyomán pedig Révész elítélően írt az ilyenfajta irodalomról, színházi előadásról és a közönségről is, azt juttatva kifejezésre, hogy a történelmi változások következtében ezek immár idejüket múltaknak számítanak:

„Némi irigykedéssel gondolunk a szerzőre, színházára és publikumára, amely még mindig itt tart: szerelmi »csalások«, hűtlenség, féltékenység, szenvedély, gyilkos, – itt tart a világok sarkaiból való kifordulása idején! De megvetéssel és utálattal is kell nézni ezt az irodalmat és ezt a színházi művészetet. Azonban az elégtétel érzésével is: akik műlélvezni ilyen Herczegekhez mennek, megérdemlik az ilyen Herczegek erkölcsi tanításait és unatkoztató szindarabjait.”⁶⁸

Figyelemre méltó, hogy itt Révész nem a „nagyuri világ”, és nem is csak Tilla „erkölcstelensége” megjelenítését ítéli el, hanem, ennél sokkal általánosabb érvénnyel, a magánéleti problémák ábrázolását a nagy történelmi változások idején, azt sugallva: ilyen viszonyok között az alkotóknak nem ezekkel kell foglalkozniuk!

Dr. Várdai Béla a *Magyar Kultúra* lapjain közzétett, idézett kritikájában pedig a folyóirat szellemiségnek megfelelően az erkölcsi értékelést, tanulságot is megfogalmazta. Azt állította, hogy a *Tillát*

„Mi [...] bízvást mondhatjuk tragédiának, mert hősnője, kit a féktelen érzéki szenvedély sodor vesztébe, a tragikai alakok egyik fajtája, ama vérük után indulóké, kik ezért vérük hullásával fizetnek, melyet akárhányszor egy náluknál is hitványabb ont ki (ez esetben a démonikusan titokzatos gonosztevő, Belizár), mint végrehajtó eszköze tudtán kívül az erkölcsi törvénynek, melynek majd rajta is betelése azonban kívül esik már a mű perspektíváján.”

⁶⁶ HERENDI (1918): 8.

⁶⁷ (L. gy.) (1918): 6.

⁶⁸ (Rm.) (1918): 8. Révész Mihály szerzőségéről lásd BOTKA–VARGHA (1982): 547–552. A főszereplő, Tilla romlottságát a kritikus azzal is igyekezett hangsúlyozni, hogy rövid szövegében egy ízben „kurtizán”-ként, majd „prostituált”-ként említette.

A cikkíró szerint tehát a bűn mindenképpen elnyeri büntetését, az erkölcsi törvény érvényesülni fog a gyilkos esetében is, ha máshol nem is: a halála után, a túlvilágon. Az író munkássága egészének méltatását a kritikában Várdai arra is felhasználta, hogy egyes modern irodalmi irányzatok létjogosultságát cáfolja vele: „Herczeg egymaga elegendő hatásos cáfolat arra a botor elméletre mely az új irányt a költészetben az érthetőség, az elmésség, a szellem kiölésével akarná megcsinálni”.⁶⁹

A *Tilla* figyelemre méltó voltát jelezhetette, hogy a *Borsszem Jankó* december 15-ei számában, a Második erkélypáholy, jobb című sorozatnak e heti darabjában a Herczeg-mű előadását nézve beszélgetett róla Al- és felbajnoki Bajnoky Mór, a felesége és Dr. Schreier István. A szöveg ironikusan foglalkozott a „hét jelenés”-sel, írójával, az előadással és a közönség reagálásaival is – ugyanakkor a társalgás során egy sajátos ismertetés is összeállt a Belvárosi Színház produkciójáról, amely akár annak egyfajta reklámjaként is tekinthető:

„*Bajnokyné*: Nézze, István, milyen arisztokratikus és szexuális itt minden. Tilla grófnő, aki már reggel nyolc órakor aranyspangnival a homlokán szerelmes leveleit egy olyan törrel vágja föl...

Bajnoky: ...amellyel egy másik tyúknak már előzőleg elvágta a gégejét.

Bajnokyné: De hiszen ez a legszebb az egészben! Majd egy kenyérvágó késről fog neked a Herczeg Ferenc írni! (...) Herczeg itt ebben a bonyodalomban überbietolta önmagát! Tilla grófnő beleszeret egy yachttulajdonosba, aki gyilkolni is szokott. De miután már előzőleg beleszeretett egy vőlegénybe, a vőlegény azonban a menyasszonyát szereti, – kiül a tengerpartra két ligestulba Belizárral, a yacht- és gyilkos tulajdonossal és folyton egymás mellett ülnek és folyton azt suttoják: Jajbejő, jajbejő! Hát lehet ennél valami szebbet elképzelni?

Bajnoky: Lehet, Rózám. Például mikor a grófnő és Belizár folyton egy liegekanapén egymás mellett csókolóznak és azt mondják: Jajbejő, jajbejő.”⁷⁰

Minden bizonnyal a *Tilla* bemutatójával kapcsolatos első nézői reakciók következménye is volt az, hogy Herczeg a *Színházi Élet* november 24. – december 1-jei számában nyilatkozott művéről, annak előadásáról. A szöveg egyes részletei pedig már felvetett, vagy előreláthatólag felmerülő kérdésekre, problémákra is válaszként, magyarázatként szolgálhattak. Az író mindenekelőtt azt tartotta szükségesnek, hogy ezúttal is megindokolja: miért is került most sor a darab bemutatására?

„Kétséges volt, hogy egyáltalában előadjuk-e mostanában a *Tillát*. A megrázó világesemények elvették a kedvemet attól, hogy az én kis komédiámmal foglalkozzam. Időközben azonban kiadták a jelszót, minden embernek kötelessége, hogy folytassa a rendes munkáját és most már magam is úgy találom, a legokosabb, amit a közjó érdekében tehetünk, ha a kovács tovább kalapálja a vasat, a költő pedig tovább pengeti a lantját.”⁷¹

⁶⁹ Dr. VÁRDAI (1918): 470–471.

⁷⁰ Második erkélypáholy, jobb. *Borsszem Jankó*, 1918. december 15., 4.

⁷¹ A Tilláról elmondja: Herczeg Ferenc. *Színházi Élet*, 1918. november 24. – december 1., 1.

Figyelemre méltó, hogy míg a bemutató előtt, a *Magyar Színpad* november 22-ei számának hasábjain Herczeg a forradalom méltatásaként a „nagyszerű események”-et említette annak indokaként, hogy elgondolkodott szereplésének helyénvaló voltáról,⁷² a bemutató után a „megrázó világesemények” okozta elkedvetlenedését jelölte meg a darabjával foglalkozás elvesztésének okaként. Az indokolás megváltoztatása egyfajta óvatos visszakozás is volt a korábbi megnyilatkozástól, ugyanakkor a „megrázó világesemények”: köztük nyilván a világháború elvesztése, támadhatatlan magyarázatként szolgálhattak Herczeg lelkiállapotára. A rutinos író-publicista a bemutató előtt tett azon kijelentésének, amely a forradalom melletti állásfoglalásnak számított, feltehetőleg az is oka volt, hogy ezáltal is igyekezett elhárítani az előadás valamiféle megzavarását korábbi politikai-közéleti szereplése miatt – ilyesmire ugyanis, amint arról Bárdos és Harsányi idézett visszaemlékezései tanúskodnak,⁷³ számíthatott is. Ám miután a premier incidensek nélkül, sikeresen lezajlott, az író már nem tarthatta szükségesnek a forradalmi átalakulás bármiféle méltatását – amiben talán közrejátszhatott az is, hogy egyesek éppen e november 22-ei szavait vetették szemére politikai múltja, a csak néhány hete meggyilkolt Tisza Istvánhoz fűződő jó kapcsolata miatt. A bemutató utáni nyilatkozatban annak említése, hogy mások útmutatása nyomán folytatja munkáját, összhangban volt november 22-ei kijelentéseivel. Az újabb írás „most már magam is úgy találom” szavai pedig azt is kifejezésre juttathatták, hogy a működésével kapcsolatban előzőleg kétségeket megfogalmazó szerzőt a *Tilla* sikeres bemutatója megerősítette abban: a leghelyesebb, ha folytatja alkotói tevékenységét. A „legokosabb, amit a közjó érdekében tehetünk” kijelentés azt jelezte, hogy Herczeg a közösség érdekében dolgozik, összhangban a népköztársaság eszmevilágával, tehát az egykori munkapárti politikus igenis igyekszik beilleszkedni az új viszonyok közé.

Az író azt is fontosnak tartotta, hogy valamiféle magyarázatot adjon Tilla személyiségéről. Azt állította, hogy műve „egy asszony jellem-drámája, mondhatnám, tragédiája”. A főszereplő „izzóvérű, elszánt, amorális és fantasztikus hajlamu. (...) Női Don Juan, akit utolér Don Juan végzete.” A rutinos színpadi szerző, talán számolva azzal, hogy a kritikusok a darab egyes szereplőinek különös, nem hétköznapi voltát vetik szemére, már e nyilatkozatában kijelentette: „A hősnő nem képvisel típust, hanem kivételt. Az írónak joga van, hogy egyszer fekete és vörösrő színeket is keverjen a palettáján.” Az idézet második mondatával, ha csak hallgatólagosan is, azt juttatta kifejezésre, hogy tisztában van e műve korábbi alkotásaitól igencsak eltérő voltával (amit nem egy kritikus meg is fogalmazott), ám ez tudatos döntés eredménye volt, a szerzőnek igenis megvan a szabadsága új utak keresésére. Herczeg azt is szükségesnek ítélte, hogy magyarázattal szolgáljon a darab szerkezetét illetően is: eszerint a *Tilla* „nem egységes szerkezetű színmű. Éltem a nagy szabadsággal, melyet a Belvárosi Színház genius loci-ja fölkinált és a formát alárendeltem a célnak. A cél: egy asszonyi jellem bemutatása, lehető változatos és éles megvilágításban, gyorsan és lehetően izgalmasan folyó cselekmény medrében.” Így az alkotást „nem is nevezem színműnek vagy szomorujátéknak, hanem »hét jelenés«-nek”.⁷⁴ Ezt a koncepciót kritikusai közül, igen pontosan, Relle Pál ismerte fel.⁷⁵

Az előadás sorsának alakulása a továbbiakban is foglalkoztatta Herczeget – talán azért is, mert az egykori munkapárti politikus ezáltal is igyekezett felmérni azt, hogy mennyire fogadja

⁷² Lásd ehhez e tanulmány 34. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó szakaszt a főszövegben.

⁷³ Lásd ezekről e tanulmány 20. és 21. jegyzetét és a hozzájuk kapcsolódó szakaszokat a főszövegben.

⁷⁴ A Tilláról elmondja: Herczeg Ferenc. *Színházi Élet*, 1918. november 24. – december 1., 1.

⁷⁵ Lásd ehhez a tanulmány 46. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó szakaszt a főszövegben.

el személyét, alkotásait az új rendszer közvéleménye. A *Magyar Színpad* december 7-ei számának A kulisszák mögül című rovatában megjelent cikk szerint az író, aki nem tartozik a gyakran színházba járók közé, a maga darabjait lehetőleg ritkán hallgatja végig a nézőtérről vagy a kulisszák mögül, a premier után pedig nem sokat törődik műve további sorsával, mostanában „mindennapos” a Belvárosi Színházban. E szöveg szerint a *Tilla*nak „nem volt még eddig egyetlen olyan előadása sem, amelyen az érdekes és izgalmas színmű szerzőjének elegáns alakja meg ne jelent volna” a nézőtéren. Herczeg rendszeresen egy olyan jelenetre érkezik meg a színházba, amelyben Paulay Erzsébet nem szerepel, felkeresi öltözőjében a művésznőt, röviden beszélget vele, gyakran csatlakozik a társalgáshoz Bárdos Artúr is, aki ilyenkor „az aktuális színházi kérdéseket vitatja meg” az íróval. Majd Herczeg lemegy a nézőtérre, végignézi a darab további jeleneteit, és „köszönti ismerőseit, akik közül mindig akad egynéhány az állandóan telt színházban”.⁷⁶ A *Tilla* szerzője tehát meglehetősen feltűnően viselkedett a színházban: ezáltal és az előadás után a közönség egészének reakcióit megfigyelve csakugyan szerezhetett információkat nemcsak műve sikeréről, hanem személyének korabeli elfogadottságáról is. A fennmaradt források szerint ezek igen kedvezőek voltak mind rá, mind „hét jelenés”-ére nézve.

Mindezek után, a *Színházi Élet* december 8–15-ei számának hasábjain megjelent nyilatkozatában Herczeg nem alaptalanul állította, hogy „Talán soha még szindarabom sorsára nem voltam olyan kíváncsi, mint a Tillaéra”. Ekkor, immár számos kritikára reagálva, határozottan rámutatott műve, illetve az előadás kísérleti elemeire: „A darab beállítása sok tekintetben művészeti experimentum volt és a bemutató-előadásnak kellett több fölvetett kérdésre válaszolnia. Experimentum volt a darab formája, a színház megválasztása, a szereposztás, sőt még a kiállítás is. Azt hiszem, a kísérlet nem sült el rosszul.” Az író azt is kijelentette: „Kötöttem magamat hozzá, hogy a díszletek, a darab stílusához mérten, vázaltszerűek legyenek”.⁷⁷ A „vázaltszerűség” elismerése pedig összhangban volt a *Nap* november 24-ei számában közölt kritika megállapításaival.⁷⁸ Figyelembe véve e nyilatkozatát, különösképpen azt a részletét, mely szerint több felvetett kérdésre a bemutató előadásnak kellett válaszolnia, Herczeg rendszeres előadás-látogatásait, továbbá Paulay Erzsébet és Bárdos Artúrral folytatott beszélgetéseiket, az sem zárható ki, hogy ezek és egyes kritikai vélemények hatására az alkotók az előadások sorozatában kisebb változtatásokat is eszközölhettek akár a darab szövegében, akár a szereplők egyes gesztusaiban, vagy a díszleteknél.⁷⁹ Az így nyert információkat, tapasztalatokat pedig az író hasznosíthatta is a *Tilla* azon szövegének kialakításánál, amely 1918 végén, de már 1919-es évszámmal jelent meg könyvként a Singer és Wolfner kiadónál.⁸⁰

⁷⁶ A „Tilla” leghűségesebb nézője. *Magyar Színpad*, 1918. december 7., 1–2.

⁷⁷ Premier után. Elmondta: Herczeg Ferenc. *Színházi Élet*, 1918. december 8–15., 12.

⁷⁸ Lásd ehhez e tanulmány 67. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó szakaszt a főszövegben.

⁷⁹ A darab rendezőpéldányát és sugópéldányát, amelyek segíthették volna az esetleges változtatások megállapítását, nem sikerült fellelnem. Gajdó Tamás szerint Bárdos sohasem készített rendezőpéldányt, lásd GAJDÓ (2002): 185. Magyar Bálint szerint Herczeg pályáján már korábban előfordult, hogy drámájának átalakítása az előadások sorozatában történt meg. Az *Ocskay brigádéros* 1901-es víg színházi bemutatója utáni támadások hatására „közben azért a színház is hajlandó némi igazításra, éppen a legkényesebb ponton. Néhány előadás után Rákóczi már nem tud róla, hogy Ocskay hiába előszobázik nála: az intrikus Ozoróczy akadályozza meg találkozásukat. Ez a változat jelenik meg egyébként nyomtatásban is.” MAGYAR (1979): 66.

⁸⁰ HERCZEG (1919).

A könyvről az *Új Idők* 1919. évi első, január 5-ei számában jelent meg ismertetés – immár azután, hogy a *Tilla* január 3-ai, utolsó előadását követően lekerült a Belvárosi Színház műsoráról. A cikkíró azonban a darab nyomtatásban közzétett változatának esetében is szükségesnek tartotta, hogy részletes magyarázatot adjon a mű szerkezetét illetően: „Nem dráma, nem is színmű *Herczeg* Ferencnek ez a legújabb színpadi munkája, amelyet a szerző is új műfajmeghatározással bocsájtott a közönség elé: hét jelenésnek nevezi”. A szöveg szerint az új műfaj új színpadi felfogást és „új hangot” is követelt. Ennél a színdarabnál a kis színpadok külön stílusa érvényesült: itt mások az eszközök és más a hatás is, amelyekkel a mű írója dolgozik. A színpadi cselekmény vonalvezetése szintén különbözik a nagy színpadokon előadott drámák felépítésétől: „az expozíció és a drámai megoldás két határpontja között a bonyodalom helyét ismét a cselekmény foglalja el, csak hogy ennek még forróbb a feszültsége, még izgalmasabb a lüktetése”. A nagy drámai összeütközések képekben követik egymást, nem egységes, hanem „szakadozott tablókban”, és „az akció föltárásában van valami a regények legizgalmasabb fejezeteinek dialogizált jeleneteiből”.⁸¹ Ez a leírás egyfajta magyarázat, válasz is lehetett a *Tilla* előadásáról író kritikusoknak a mű szerkezetét, felépítését bíráló megállapításaira. Mivel pedig a cikk éppen a *Herczeg* Ferenc szerkesztette *Új Idők* hasábjain látott napvilágot, a saját véleményét jelző szerzőnév feltüntetése nélkül, nyilvánvalóan összhangban volt a *Tilla* írójának felfogásával. Sőt, az sem zárható ki, hogy éppen *Herczeg* a szöveg szerzője, vagy ha nem, legalábbis néhány helyen elgondolásai szerint átalakításokat hajtott végre az eredeti kézíraton.

A *Tilláról* közzétett kritikák megállapításait és az alkotók nyilatkozatait is hasznosíthatták 1919 elején az előző évben a budapesti színházban először bemutatott, eredeti, legjobbként értékelt magyar színdarab szerzőjét jutalmazó, akadémiai Vojnits-díj odaítéléséről döntést hozók. Az 1918. évi jutalomról készített illetékes bizottsági jelentést *Pintér Jenő* írta, és ő is olvasta fel a Magyar Tudományos Akadémia 1919. február 24-ei ülésén, a múlt évi darabok tárgyalásánál röviden foglalkozva *Herczeg* „hét jelenés”-ével is:

„A dráma hét képből áll s meséjének kidolgozása meglehetősen vázlatos. A helyzetek kiélezése és a személyek rajza itt-ott nagyon is romantikus színezésű. Egyébiránt pompás írói készséggel van megírva az egész darab. A szerző nemcsak finom ízlésű, elmés és előkelő társalgó, hanem egyúttal a női lélek kitűnő ismerője. (...) Kényes themája mellett sem szorul rá arra, hogy – a divatos színpadi szerzők receptje szerint – érzéki csiklandozással izgassa a nézőket és olvasókat.”⁸²

A számos elismerő megállapítást tartalmazó értékelés ellenére a Vojnits-díjat végül nem a *Tilla* kapta meg, hanem *Szomory Dezső II. József császár* című darabja.

Ám nemcsak a korabeli lapokban napvilágot látott alkotói nyilatkozatok, a kritikák elismerései, az előadásról közölt fényképfelvételek,⁸³ 1918 végén a darab könyvként megjelentése járulhattak hozzá a *Tilla* színházi sikeréhez, hanem például azok a sajtótudósítások is, amelyek arról számoltak be, hogy az ekkor jelentősnek számító személyiségek közül kik is

⁸¹ *Tilla. Új Idők*, 1919. január 5., 17.

⁸² Jelentés az 1918. évi Vojnits-jutalomról. (Fölvizsgálta *Pintér Jenő* l. t. 1919. február 24-én.) *Akadémiai Értesítő*, 1919/2–4., 91. Lásd ehhez: A Vojnits-jutalom. – Az Akadémia összes ülése. – *Budapesti Hírlap*, 1919. február 25., 5.

⁸³ Lásd pl. a *Színházi Élet* 1918. november 24. – december 1-jei számának képeit.

nézték meg az előadást. Így a *Magyar Szinpad* november 25-ei számának első oldalán olvasható, „Páholy és zsöllye a »Tilla« premierjén” című írásából az derül ki, hogy a bemutatón megjelent Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter a családjával, Bárczy István, Budapest főpolgármestere, Hatvany Lajosék, Alexander Bernát, Falus Elek és Ferenczi Sándor is,⁸⁴ akit pszichoanalitikusként különösen is érdekelhetett a – Herczeg egyik idézett megfogalmazásával – „öröklötten terhelt nőnek a drámája”.⁸⁵ A *Színházi Élet* december 22–29-ei számában az állt, hogy „Károlyi Mihály a feleségével megnézte a Tillát. Károlyi a tökéletes előadást dicsérte, a grófnő pedig kijelentette, hogy ez olyan produkció, amellyel be lehetne utazni Európát.”⁸⁶ Ez esetben a kortársak számára különösen figyelemre méltó lehetett, hogy Tisza István egykori politikai ellenfele nyilatkozott elismerően a meggyilkolt exminiszterelnök pártjához tartozó, őt még 1918 őszén is méltató író színdarabjának előadásáról, tökéletesnek minősítve azt, amibe a dráma kiválóként értékelése is beletartozhatott...

Az előadás sikereinek érdekében fejthetett ki hatást az a reklámsorozat⁸⁷ is, amely az ekkoriban igen nagy példányszámú *Pesti Hirlap*⁸⁸ Színház és zene rovatában jelent meg 1918. november 17. és 1919. január 3. között. Az újság november 17-ei számában már olvasható volt hír a *Tilla* 22-ei bemutatójáról: a szöveg szerint ez „a színház szezonja igazi nagy eseményének ígérkezik”.⁸⁹ Az „igazi nagy” szókapcsolat pedig azt juttathatta kifejezésre, hogy ez esetben egy valóban jelentős eseményre kerül sor. Hasonló megfogalmazásokkal hirdette a bemutatót a lap november 21-ei száma: ez „(A szezon egyik legkiemelkedőbb) színházi eseményének ígérkezik”, amit a szöveg kezdése is hivatott volt jelezni. Az írás még a díszletek reklámozásával is igyekezett mozgósítani a közönséget a bemutatóra: „Az előadás hét díszlete is külön eseménye a színpadi dekorálásnak”.⁹⁰

A *Pesti Hirlap* november 23-ai számában az előadásról közzétett, elismerő kritika⁹¹ mellett pedig már a reklám reklámja is helyet kapott, a *Színházi Élet* azon számának hirdetésével, amelyben Herczeg nyilatkozata is napvilágot látott darabjáról: „(Tilla-számot adott) a *Színházi Élet*, Incze Sándor lapja a *Belvárosi Színház* Herczeg-premierje alkalmával”.⁹² A november 24-ei számban, az immár a darab második előadása kapcsán közzétett szöveg

⁸⁴ Páholy és zsöllye a „Tilla” premierjén. *Magyar Szinpad*, 1918. november 25., 1.

⁸⁵ Lásd ehhez e tanulmány 32. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó szakaszt a főszövegben.

⁸⁶ Maga csak tudja Intim Pista, (...). *Színházi Élet*, 1918. december 22–29., 33.

⁸⁷ A „reklám” kifejezéssel kapcsolatban érdemes idézni Balogh János Máttyás munkáját: „A lapban való megjelenési hely alapján beszélhetünk reklámról, illetve hirdetésről. Ma már a két szó azonos jelentést takar, de a dualizmus korában (és még később is) még eltért a két szó jelentése a lapkiadásban. Egyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a reklám az, ami a szerkesztőségi részben (hírek között, egyes rovatok után, vagy a Nyílt tér rovatban), a hirdetés pedig az, ami a »hirdetési rovatban« (a hirdetések gyűjtőoldalán) jelent meg.” BALOGH (2014): 139.

⁸⁸ Róna Lajos visszaemlékezései szerint a *Pesti Hirlap* példányszáma az első világháború vége felé „túlhaladta a háromszázazret és hogy gyökerei milyen mélyre ereszkedtek, annak bizonyosága az is, hogy a kommunin alatt, mielőtt a kommunisták a polgári lapokat beszűntették, a *Pesti Hirlap* utolsó száma még mindig száztízezer példányban jelent meg a megcsönkült és széttépett országban”. A világháború idején „egyetlen budapesti nagy reggeli lap sem érte el, de még csak meg sem közelítette a *Pesti Hirlap* horribilis példányszámát”. RÓNA (1930): 403. Lásd még: LENGYEL (1963): 33–34., 48. A nagy példányszámú napilapban, amelynek közreadói pozitívan viszonyultak az előadáshoz, tehát érdemes volt reklámozni a *Tillát*.

⁸⁹ (Herczeg Ferenc drámájának) (...). *Pesti Hirlap*, 1918. november 17., 11.

⁹⁰ (A szezon egyik legkiemelkedőbb) (...). *Pesti Hirlap*, 1918. november 21., 7.

⁹¹ Lásd ehhez e tanulmány 42. és 44. jegyzetét és a hozzájuk kapcsolódó szakaszokat a főszövegben.

⁹² (Tilla-számot adott) (...). *Pesti Hirlap*, 1918. november 23., 7.

szerint a *Tilla* sikerét „Budapest elite premier-közönségének ítélete” pecsételte meg.⁹³ Az írás közreadói itt a „tekintéllyel érvelés” módszerét alkalmazták: szerintük az igazán hozzáértőknek tetszett az előadás, az tehát tényleg jó, így érdemes megnézni. Ugyanitt ismét megjelent a *Színházi Élet* *Tilla*-számának hirdetése is.⁹⁴

A Belvárosi Színház előadásának hirdetői azonban nem minden esetben a valóságnak megfelelően jártak el e reklámjuk közreadásánál. A *Magyar Estilap* november 26-ai számában olvasható, „A Bárdos-színház valótlan reklámjai” című cikk szerint ugyanis „Péntek este mutatták be a Bárdos-színházban a Herczeg-darabot és szombat délután – tehát a *második előadás előtt* – az estlapok” kommunikációjából a második előadás jól sikerült voltáról lehetett értesülni. „Ilyen szemérmetlenül még sem szabadna a Bárdos-színháznak fizetett reklámjait elhelyezni és *előre* megírni, hogy »a második előadás csak nyert bensőségében«, amikor még nem is adták másodszor a darabot.”⁹⁵

A *Tilla* reklámjainak sorozata a reggeli lapként megjelenő *Pesti Hirlap*⁹⁶ számaiban mindenesetre folytatódott. Az újság november 27-ei számában az állt, hogy „(Minden pesti asszony meg fogja nézni), ez volt az első benyomása a »Tilla« premierjéről kitóduló közönség legnagyobb részének”.⁹⁷ E szöveg közreadói, bár a várható érdeklődés nagyságát a mondatkezdésként elhelyezett felsőfokkal jelezték, a folytatásban már óvatosabban fogalmaztak: ez csupán az első benyomása volt, nem is az egész közönségnek, hanem csak legnagyobb részének. Nyilvánvalóan a hatás érdekében egy legalábbis igencsak nehezen ellenőrizhető felsőfok azért e mondatrészben is helyet kapott. Mivel pedig az ekkoriban nemegyszer ábrázolt Buda–Pest szembeállításban a Duna bal parti városrésze a „haladás”, a „modernség” helyeként, képviselőjeként jelent meg,⁹⁸ a reklám azt sugallhatta olvasóinak: a modern asszonytól csaknem kötelezően elvárható a *Tilla* megnézése. A *Pesti Hirlap* november 30-ai és december 1-jei számában is lehetett olvasni rövid írásokat, amelyek a darab sikeres előadásairól tudósítottak.⁹⁹

Immár Herczeg nem egy nyilatkozata és számos kritika megjelenése után, a napilap december 5-ei számában „(Belvárosi Színház)” címmel a következő írás látott napvilágot:

„A legérdekesebb színpadi kísérletek egyike az, amely most estéről estére telt házakat vonz a *Belvárosi Színházba*. Herczeg Ferenc hét képre tagolt drámája, a *Tilla*, a színházi gurmandok érdeklődésére számít, amidőn egy női lélek rejtelmességébe a magnézium hirtelen fényével világít bele a legérdekesebb képek során. Az a tüntetően meleg taps, amely különösen a sárga szoba és páholyfolyosó forró szerelmi jelenete, továbbá az ópium-jelenet után felharsan, biztosítja, hogy Budapestnek már van közönsége az ilyen finomabb művészi kísérletekre is. A rendezés művészi eredetisége, a gyönyörű dekorációk és különösen *Paulay Erzsi*, *Petheő Attila* és *Harsányi Rezső* izgalmasan érdekes játéka: mindez a legodaadóbban szolgálja az illusztris író merész tendenciáit.”¹⁰⁰

⁹³ (Herczeg Ferenc Tillájának) (...). *Pesti Hirlap*, 1918. november 24., 9.

⁹⁴ (Tilla-számot) (...). *Pesti Hirlap*, 1918. november 24., 10.

⁹⁵ A Bárdos-színház valótlan reklámjai. *Magyar Estilap*, 1918. november 26., 2.

⁹⁶ Lásd ehhez pl. LENGYEL (1963): 33.

⁹⁷ (Minden pesti asszony meg fogja nézni) (...). *Pesti Hirlap*, 1918. november 27., 8.

⁹⁸ Lásd ehhez pl. VÖRÖS (2023): 26–34.

⁹⁹ (Az utolsó vasárnapdélutáni előadások.) *Pesti Hirlap*, 1918. november 30., 7.; (Herczeg Ferenc Tillájának) (...). *Pesti Hirlap*, 1918. december 1., 7.

¹⁰⁰ (Belvárosi Színház). *Pesti Hirlap*, 1918. december 5., 5.

A szöveg közreadói, nyilván figyelembe véve Herczeg nyilatkozatait és a *Tilláról* közzétett kritikák számos megállapítását, kétszeri említéssel is hangsúlyozták az előadás kísérlet voltát, az írás kezdésével ugyanakkor azt is tudtára adták az olvasóknak, hogy a legérdekesebb színpadi kísérletek közé tartozik, „eredeti” rendezéssel. Ekként tehát az ingyencek érdeklődésére számít, a telt házak, a tetszésnyilvánítások pedig azt jelzik, hogy a fővárosban már van ehhez megfelelő közönség. Az utolsó mondatból az tudható meg, hogy a műben „merész” írói tendenciák érvényesülnek. A rövid írás megjelentetői minden bizonnyal úgy ítélték meg, hogy egyes bírálatokra válaszként is, a siker érdekében, célszerű egyértelműen tudatni az olvasókkal: a *Tilla* nem egy szokványos színházi produkció, hanem egy „merész” írói tendenciákkal megalkotott darab kísérletnek számító előadása – egyes mozzanatait tehát ne Herczeg vagy Bárdos melléfogásaiként értelmezzék a leendő nézők! Mindezzel összhangban a darab különlegességét jelezhetette a *Pesti Hírlap* december 8-ai számában, a *Tilla* előadásáról közölt szövegben a Herczeg-mű „misztikus drámá”-nak¹⁰¹ minősítése.

Ugyanitt arról is lehetett olvasni, hogy Nagy Endre legújabb konferanszának témái között ott van „Tilla szenvedélye” is.¹⁰² A reklám e reklámja további *Pesti Hírlap*-számokban is napvilágot látott.¹⁰³ A Belvárosi Színház produkciójának és Nagy Endre műsorának együtt közölt reklámjai egymás hatását is erősíthették az olvasóknál. A napilap december 12-ei számában pedig már arról jelent meg hír, hogy a *Tilla* „telt házakkal halad a szombati első jubileuma: a 25-ik előadás felé”.¹⁰⁴ A *Tilla* előadásairól ezután is rendszeresen jelentek meg írások az újság decemberi–januári elejei számaiban, több esetben sikeresként említve.¹⁰⁵ E szövegek közreadói tehát november–január során folyamatosan, különféle eljárások alkalmazásával, ugyanakkor rendszeresen sikerről beszámolva törekedtek a *Tilla* iránti érdeklődés fenntartására és értelemszerűen arra, hogy minél többen megnézzék a darabot.

Mind a színházi előadás, mind a könyvváltozat sikerét elősegíthette az a sajátos reklám is, hogy a *Színházi Élet* december 8–15-ei, 15–22-ei és 22–29-ei számaiban a színházi rejtvény megfejtői között kisorsolt 3-3 díj közül mindhárom esetben az I. díj Herczeg *Tilla* című könyve volt.¹⁰⁶ Ugyanígy, mindkét alkotást hirdette az *Uj Idők* 1918. december 29-ei számában az a reklám, amely szerint „Megjelent” a mű, „amely a Belvárosi Színház nagyszerű műsordarabja”¹⁰⁷ is – ennek nyomán az érdeklődők még megnézhatték az utolsó előadások valamelyikét december legvégén vagy 1919. január legelején.

További reklám volt az előadásnak és a könyvnek Harsányi Zsolt és Szirmai Albert *Tilla* című dala, amelyet Kökény Ilona énekelt a szintén Bárdos Artúr igazgatása alatt működő Andrassy úti Színház 1918. december 20-a és 1919. február 18-a között naponta előa-

¹⁰¹ (A Belvárosi Színházba) (...). *Pesti Hírlap*, 1918. december 8., 7.

¹⁰² (Nagy Endre decemberi konferanszát) (...). *Pesti Hírlap*, 1918. december 8., 7.

¹⁰³ Lásd pl. (Majd segít Wilson), (...). *Pesti Hírlap*, 1918. december 15., 7.; (A „Pármai ibolya” Budapestén), (...). *Pesti Hírlap*, 1918. december 18., 7.

¹⁰⁴ (A Belvárosi Színházban) (...). *Pesti Hírlap*, 1918. december 12., 6.

¹⁰⁵ Lásd pl. (A Belvárosi Színházban) (...). *Pesti Hírlap*, 1918. december 25., 8.; (Ötvenedszer.) *Pesti Hírlap*, 1918. december 27., 6.; (Ma, pénteken, ötvenedszer) (...). *Pesti Hírlap*, 1919. január 3., 8. További kutatásokat igényel annak megismerése, hogy más korabeli lapokban miként jelentek meg a *Tilla* előadásának reklámjai.

¹⁰⁶ Lásd Színházi betűrejtvényt. *Színházi Élet*, 1918. december 8–15., 47.; Színházi képrejtvényt. *Színházi Élet*, 1918. december 15–22., 44–45.; Színházi képrejtvényt. *Színházi Élet*, 1918. december 22–29., 76.

¹⁰⁷ Megjelent. *Uj Idők*, 1918. december 29., 535.

dott műsorában.¹⁰⁸ A dal szövegének közzététele a *Színházi Élet* 1919. január 5–12-ei számában pedig ezúttal is a reklám reklámjának is tekinthető. Harsányi e munkájában egy feleség ráveszi férjét, Krausz Attilát, hogy nézzék meg a Belvárosi Színházban a *Tillát*, majd beszámol az előadásról és rájuk gyakorolt hatásáról. A négyszer is elhangzó refrén szerint

„Ó Attila, ó Attila...
Látod, ugye érdemes volt, érdemes volt,
Látod, látod, ó Attila,
Jó a Tilla, jó a Tilla, jó a Tilla.”

A dalban tehát összesen nyolcszor hangzik el az, hogy érdemes megnézni a darabot, és 12-szer a Herczeg-dráma, illetve előadásának pozitív értékelése. Ám a szöveg nemcsak így reklámozta a *Tillát*, hanem annak bemutatásával is, hogy az miként hatott a házastársak kapcsolatára:

„Hazamenet a kocsiban jó férjemet tépdesém,
Nos, barátom, okultál-e, itt ezen a népmesén?
Férjem nem szólt, hanem otthon diszlet nélkül, kés nélkül,
Ópium és tennisz nélkül, sőt mit mondjak, ész nélkül
Nekem esett, imádott és kedves volt és hencegett,
Hogy az Isten is megáldja nekem azt a Herceget.”¹⁰⁹

Tilla személyisége, tettei láttán tehát a férj még jobban megbecsüli feleségét... Azt követően, hogy január 3-ai előadása után a *Tilla* lekerült a Belvárosi Színház műsoráról, e dal már csak a könyvváltozatot reklámozhatta. Harsányi és Szirmai művének e funkcióját már egy kortárs is felismerte: a *Vágóhíd* 1919. január 7-ei számának szerkesztői üzenetek rovatában „Szinhlátogató” azt írta, hogy „Ez egy egyszerű reklámkuplé, amit *Bárdos* igazgató az egyik színházában a másik színházáról énekeltet. Körülbelül az a lényege a kuplénak, hogy mindenki nézze meg a Tillát, a mely nagyszerű darab, azaz, az Andrássy-uti színház után a Belvárosi Színházban találkozunk!”¹¹⁰

Mindezekén túl persze az előadás sikeréhez hozzájárulhatott Herczeg személyének, műveinek elfogadottsága immár a népköztársaságban is: ezt jelezhetette, hogy más magyarországi színházakban is játszották darabjait,¹¹¹ megtarthatta a Petőfi Társaság elnöki tisztét, sőt bekerült az 1918. december 1-jén megalakult Vörösmarty Akadémia tagjainak sorába.¹¹² Ilyen körülmények között már december 14-én sor került a *Tilla* előadásainak sorozatában

¹⁰⁸ Lásd erről a *Magyar Színpad* 1918. december 20. – 1919. február 18-ai számainak műsorleírásait.

¹⁰⁹ Hol lehet igazán mulatni? *Színházi Élet*, 1919. január 5–12., 7–9.

¹¹⁰ SZINHÁZLÁTOGATÓ (1919): 16.

¹¹¹ Így pl. a Nemzeti Színházban 1918. november 9-én játszották a *Bizáncot*, november 13-án, 1919. január 3-án, február 10-én és március 10-én az *Árva László királyt*, 1918. november 25-én *A dolovai nábob leányát*, december 5-én és 1919. január 1-jén pedig *A három testőrt*. Lásd ezekről a *Magyar Színpad* 1918. novemberi – 1919. márciusi számainak műsorleírásait.

¹¹² Lásd ehhez pl. Vörösmarty akadémia. *Pesti Napló*, 1918. november 21., 10.; A Vörösmarty-Akadémia megalakulása. *Pesti Napló*, 1918. december 3., 10.; RBZ. (1918): 2–3. A cikk szerzője Roboz Imre, lásd erről: JÓZSEF (1962): 796.

mérföldkönek számító 25. előadásra, 1919. január 3-án pedig az ötvenedikre,¹¹³ majd levették a műsorról. Figyelembe véve Bálint Lajos körülbelül tíz évvel későbbi megállapítását, mely szerint nálunk egy darab 40–50 előadása már nagyon komoly közönség sikert jelent,¹¹⁴ Herczeg „hét jelenés”-ének 1918–1919 fordulóján határozott közönség sikere volt. Az *Uj Idők* január 5-ei számának a *Tilla* könyvváltozatával foglalkozó, idézett cikkében az a részlet, hogy a darab „már hetek óta egyre fokozódó sikerrel kerül színre a Belvárosi Színházban”,¹¹⁵ azonban ekkor már csak a nyomtatásban megjelent mű reklámjául szolgálhatott.

*

Hogyha, szemben *Az Ember* cikkírójának idézett megállapításával,¹¹⁶ Herczeg nyilvánvalóan nem is e darabjának, hanem addigi irodalmi munkássága egészének köszönhetette személyének és szépirodalmi alkotásainak elfogadottságát a népköztársaságban is, a *Tilla* bemutatója, sikeres előadásai mindenképpen hozzájárultak ehhez – azzal együtt is, hogy a hatalmas arányú történelmi változások, Magyarország súlyos helyzete nem feltétlenül hatottak a magánéleti problémákkal foglalkozó darab kísérleti jellegű előadásának korabeli megértése, befogadása érdekében, legalábbis kritikusai egy részénél nem. Az író és szépirodalmi műveinek korabeli elismertsége pedig a *Tilla* sikerét segíthették elő, egyfajta sajátos visszacsatolásként. E folyamatban érvényesült a művészi és a politikusi tevékenység határozott elkülönítéséről kialakított, nem egy kortárs által írásban közzétett felfogás is; éppen Herczeg esetében ekkoriban minden bizonnyal nem kevesen tisztában voltak azzal, hogy az író nem *politikusi* működésének, a hatalom támogatásának köszönhet *irodalmi* sikereit. (A *Tilla* szerzőjének korabeli megítélésére jellemző, hogy az előadásról írott kritikák szerzőinek túlnyomó többsége egyáltalán nem foglalkozott cikkében Herczeg politikai, közéleti múltjával.) A lapok, főleg a színházi újságoknak a radikális társadalmi-politikai átalakulás időszakában megjelent szövegei, a vizsgált reklámok sorozata önmagukon túlmutatóan, általánosabb érvennyel is jól szemléltetik, hogy különböző médiumok miként működhetnek közre egy személy imázsának kialakításában és ezzel összefüggésben egy mű sikerében. Ugyanakkor további kutatásokat igényel annak kiderítése: vajon az ekkoriban Herczeg darabjait játszó színházak (nem is elsősorban a Belvárosi, hanem főleg a Nemzeti) és/vagy a műveit megjelentető Singer és Wolfner kiadó részéről érvényesült-e valamiféle (korántsem feltétlenül anyagi) befolyásolás ezekre a lapokra Herczeg személyének, műveinek az új rendszerben való elfogadtatása érdekében? Ha ugyanis a korábban sikeres író politikai múltja miatt alkotásaival együtt nemkívánatossá vált volna a népköztársaságban, az a darabjait előadó színházaknak és az írásait közzétevő kiadónak nyilván nem csekély anyagi veszteségeket okozhatott volna.

A fentieket kiegészítve: azt, hogy a művészi és a politikusi tevékenység külön-külön értékelése korántsem minden, 1918 októbere előtt politizáló alkotó számára tette lehetővé az

¹¹³ Ötvenedszer és először. *Magyar Szinpad*, 1919. január 3., 1.

¹¹⁴ BÁLINT (1930): 768–769. Gajdó Tamás szerint a 20. század elején a színházi hatást kizárólag az előadások számával lehetett mérni. GAJDÓ (2002): 33. Ugyanakkor figyelmeztet arra, hogy már csak azért sem rekonstruálhatók manapság egyszerűen az egykori nagy színpadi sikerek, hiszen „olyan láthatatlan események is meghúzódnak egy-egy előadás mögött, melyek hatását még akkor sem tudjuk megérteni, ha magáról az eseményről egyébként tudomással bírunk”. Uo. 31.

¹¹⁵ Tilla. *Uj Idők*, 1919. január 5., 17.

¹¹⁶ Lásd ehhez e tanulmány 64. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó szakaszt a főszövegben.

érvényesülést immár az új viszonyok között is, jól szemlélteti Kernstok Károlynak a Nemzeti Tanács nevében Herczeghez intézett 1918. november 29-ei levele. Ebben a Petőfi Társaság elnökének arra a levelére reagált, amely szerint e testület a Nemzeti Tanácsban megalakítandó művészeti és irodalmi szakbizottságba a korábban munkapárti író, Pekár Gyulát delegálja. A Nemzeti Tanács, illetve a festő ezzel kapcsolatban a következőképpen foglalt állást:

„Folyó hó 18-án Elnök Urhoz [ti. Herczeghez] intézett megkeresésemre november 23-iki dátummal Elnök Ur sajátkezű írásával levelet kaptam, amely szerint a Petőfi-Társaság a Nemzeti Tanácsban alakítandó művészeti és irodalmi szakbizottságba Pekár Gyula urat küldi ki.

Azon tiszteletnél fogva, amelylyel én Herczeg Ferenc művészete iránt viseltetem, kénytelen vagyok feltételezni, hogy ez a levél apokriv. Nem tudom ugyanis elképzelni, hogy a Pogányok, a Kék Róka és a művészi produkciók kitűnő sorozatának megalkotója, művészi tehetségének tisztánlátásával az elmúlt rövid, négy heti időt máris alkalmasnak látná arra, hogy a magyar kultúrában olyan nemes multtal és jelennel bíró testület, mint a milyennek a Petőfi-Társaságot tiszteljük, a régi rendnek egy tüntető exponense által, kinek művészi valeurje disputibilis, óhajtatná képviseltetni.”¹¹⁷

A Nemzeti Tanács döntéshozói, köztük Kernstok, tehát nem voltak hajlandók befogadni az új rendszer művészeti és irodalmi bizottságába a felfogásuk szerint „rossz politikus” és irodalmi működését tekintve sem jelentős Pekárt, akit e levélben nem is „író”-ként, hanem csak „ur”-ként említene.¹¹⁸ Herczeg és színdarabja ekkori sorsát tehát nemcsak az író pályájának, műveinek megismerése miatt érdemes vizsgálni, és ezen túl, nem is csupán azért, mert e munka adalékokat szolgáltat az őszirózsás forradalom és a népköztársaság eszmevilágának kutatásánál, hanem azért is, mert éppen Herczeg személyének jelentőségét, többféle működési területét tekintve – önmagán túlmutatóan, általánosabb érvénnyel is – hozzájárulhat a 19–20. század fordulója magyarországi (sőt talán nem is csupán itteni) politikai és kulturális élete különféle jelenségeinek feltérképezéséhez és szemléltetéséhez.

¹¹⁷ Lásd OSZK KT, Levelestár, Kernstok Károly – Herczeg Ferenchez. Herczeg Pekár Gyula delegálásáról írott levelét és Kernstok válaszlevelét közli: HORVÁTH (1981): 72–73.

¹¹⁸ Schöpflin Aladár 1937-es Pekár-nekrológiájából is az tudható meg, hogy őt az írók nem tekintették maguk közé tartozónak. Az írás szerint Pekár „Elért mindent, ami külső dísz író elérhetett. Akadémikus lett, Kisfaludyta, Petőfi-társasági elnök, képviselő Tisza István közvetlen környezetében, ellenforradalmi vezérember, államtitkár, miniszter, akadémiai pályadíjak nyertese. Többet világi becsvágy nem is tűzhetett maga elé. És mégis elégedetlen volt. Egyet nem tudott elérni, pedig azt akármelyik kopott, élhetetlen, koplaló költőcske feltűnése pillanatában eléri. Azt, hogy az írók ne előkelő vendégnek érezzék a maguk körében, hanem közülük valónak. Ebben az írók valahogy passzív módon könyörtelenek.” SCHÖPFLIN (1937): 205.

Források és irodalom

- ADY (1908) = ADY Endre: Vér és arany. In: Uő: *Vér és arany. (Ujabb versek)*. Budapest, Franklin-Társulat, 1908. 123.
- BALÁZS (2009) = BALÁZS Eszter: *Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról 1908–1914*. Budapest, Napvilág, 2009.
- BÁLINT (1930) = BÁLINT Lajos: Siker. In: NÉMETH Antal (szerk.): *Színészeti Lexikon. Színjátékszás / színpadművészet / rendezés / film / tánc / varieté / színészi népszokások*. II. Mihályfi – Zsonglőr. Budapest, Győző Andor, 1930. 768–769.
- BALOGH (2014) = BALOGH János Mátyás: *Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar születése*. Budapest, PhD-értekezés kézírata, 2014.
- BÁRDOS (1918) = BÁRDOS Artur: A rendező a darabról. *Magyar Színpad*, 1918/309. 1.
- BÁRDOS (1942) = BÁRDOS Artur: *Játék a függöny mögött*. Budapest, Dr. Vajna és Bokor, 1942.
- Dr. BOGNÁR (1918) = Dr. BOGNÁR Cecil: A mozgóképek esztétikája. *Élet*, 1918/44. 1033–1036.
- BOTKA–VARGHA (1982) = BOTKA Ferenc – VARGHA Kálmán: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945. Személyi rész I. A – K*. Budapest, Akadémiai, 1982.
- BUZINKAY (2016) = BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016.
- DÁVIDHÁZI (1989) = DÁVIDHÁZI Péter: „Isten másodszülöttje”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest, Gondolat, 1989.
- DÁVIDHÁZI (1998) = DÁVIDHÁZI Péter: A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében. In: Uő: *Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára*. Budapest, Argumentum, 1998. 174–206., 382.
- E. G. (1918) = E. G.: „Tilla.” – Sieben Szenen von Franz Herczeg. Erstaufführung des Innerstädter Theaters. –. *Pester Lloyd, Morgenblatt*, 1918/275. 8.
- EGYED (1918) = EGYED Zoltán: Tilla. *Déli Hírlap*, 1918/364. 5.
- (F. E.) (1918) = (F. E.): Tilla. *Köztársasági Ujság*, 1918/7. 7.
- F. r. (1918) = F. r.: (Theater der Innern Stadt.) *Neues Pester Journal*, 1918/275. 9.
- GAJDÓ (2002) = GAJDÓ Tamás: *Az új színpad művésze. Bárdos Artúr pályaképe, 1900–1938*. Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó, 2002.
- GAZDAG (2013) = GAZDAG László: *Herczeg Ferenc, a politikai publicista*. Pécs, PhD-értekezés kézírata, 2013.
- GÖNDÖR (1914) = GÖNDÖR Ferenc: Az ezredes. Herczeg Ferenc vígjátéka. – Bemutató a Magyar Színházban. *Népszava*, 1914/27. 6–7.
- GÖNDÖR (1918) = GÖNDÖR Ferenc: Köszönjük néked, István. *Az Ember*, 1918/5. 7–8.
- HARSÁNYI (1918) = HARSÁNYI Zsolt: Tilla. (Herczeg Ferenc hét képből álló színjátéka a Belvárosi Színházban.) *Pesti Napló*, 1918/275. 9–10.
- HERCZEG (1918a) = HERCZEG Ferenc: Szerző a darabjáról. *Magyar Színpad*, 1918/309. 1.

- HERCZEG (1918b) = HERCZEG Ferenc: Minden embert (...). In: GELLÉRT Oszkár (szerk.): *A diadalmas forradalom könyve. A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar íróinak önvallomása. A forradalmi napok hiteles krónikája*. Budapest, Légrády Testvérek, [1918]. 60.
- HERCZEG (1919) = HERCZEG Ferenc: *Tilla. Hét jelenés*. Budapest, Singer és Wolfner, 1919.
- HERCZEG (1993) = HERCZEG Ferenc: *Hűvösvölgy*. Budapest, Szépirodalmi, 1993.
- HERCZEG (é. n.) = HERCZEG Ferenc: III. *Hűvösvölgy*. Gépirat, é. n., OSZK KT Fond 251/3.
- HERENDI (1918) = HERENDI Artúr: Tilla. (Hét jelenés. Irta Herczeg Ferenc. Bemutatta a Belvárosi Színház.) *Az Ujság*, 1918/275. 8–9.
- HORTOBÁGYI (1918) = HORTOBÁGYI: Herczeg Ferenc külön feltételei a forradalomnak. A Diadalmas Forradalom Könyvének tanulságai. *Vágóhíd*, 1918/38. 3–4.
- HORVÁTH (1981) = HORVÁTH Béla: Hogyan lett tagja Bartók 1919-ben a zenei direktóriumnak? *Tiszatáj*, 1981/3. 72–74.
- IGNOTUS (1913) = IGNOTUS: Az új magyar irodalom. Levél Isac Emilhez. *Nyugat*, 1913/6. 496–498.
- JÓZSEF (1962) = JÓZSEF Farkas (szerk.): „Mindenki ujakra készül...” Az 1918/19-es forradalmak irodalma. (Szöveggyűjtemény). II. (A polgári forradalom publicisztikája és irodalmi élete). Budapest, Akadémiai, 1962.
- (κ. zs.) (1917) = (κ. zs.): Kék róka. *Népszava*, 1917/14. 8.
- KÖHÁTI (1996) = KÖHÁTI Zsolt: *Tovamozduló ember továbbmozduló világban. A magyar némafilm 1896–1931 között*. Budapest, Magyar Filmintézet, 1996.
- (L. gy.) (1918) = (L. gy.): Tilla. *A Nap*, 1918/276. 6.
- LACZKÓ (1912) = LACZKÓ Géza: A középkorban (...). *Huszedik Század*, 1912/5. 675–680.
- LAKATOS (1918) = LAKATOS László: Tilla. Herczeg Ferenc darabja a Belvárosi Színházban. *Figaró*, 1918/11. 23–24.
- LENDVAI (1918) = LENDVAI István: Herczeg Ferenc a Tilláról, a Petőfi-társaságról és a Bizáncról. *Figaró*, 1918/8. 25–26.
- LENGYEL (1963) = LENGYEL Géza: *Magyar újságírók*. Budapest, Akadémiai, 1963.
- LENGYEL (2010) = LENGYEL András: A modernitás kibontakozása és törései. A magyar kultúra mélyszerkezetének átalakulása a 20. század első felében. In: Uő: *Képzelet, írás, hatalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Szeged, Quintus, 2010. 61–115.
- LITVÁN (1993) = LITVÁN György: *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája*. Budapest, Századvég, 1993.
- MAGYAR (1979) = MAGYAR Bálint: *A Vígszínház története. Alapításától az államosításig 1896–1949*. Budapest, Szépirodalmi, 1979.
- MAGYAR (1985) = MAGYAR Bálint: *A Magyar Színház története (1897–1951)*. Budapest, Szépirodalmi, 1985.
- MIKLÓS (1919) = MIKLÓS Andor: Most egy esztendeje. *Színházi Élet*, 1919/karácsonyi szám, 11–12.
- (P – Y L.) (1917) = (P – Y L.): Tűz a pusztában. (Herczeg Ferenc könyve.) *Világ*, 1917/183. 19.

- RBZ. (1918) = RBZ.: A Vörösmarty-Akadémia megalakulása. *Budapesti Hirlap*, 1918/283. 2–3.
- RELLE (1918) = RELLE Pál: Tilla. Bemutató a Belvárosi Színházban. *Világ*, 1918/275. 9.
- (Rm.) (1917) = (Rm.): Árva László király. *Népszava*, 1917/267. 9.
- (Rm.) (1918) = (Rm.): Tilla. *Népszava*, 1918/277. 8.
- RÓNA (1930) = RÓNA Lajos: *Harminc év az újságíró-pályán. Békében, háborúban, forradalomban*. II. Budapest, Szerző, 1930.
- SCHÖPFLIN (1918) = SCHÖPFLIN Aladár: Herczeg Ferencz: „Tilla”; a Belvárosi Színházban. *Vasárnapi Ujság*, 1918/48. 664.
- SCHÖPFLIN (1937) = SCHÖPFLIN Aladár: Pekár Gyula. *Nyugat*, 1937/9. 204–205.
- sz. f. (1918) = sz. f.: Herczeg Ferencnél. – Beszélgetés legújabb darabjairól. – *Színház és Divat*, 1918/43. 12–14.
- SZABÓ (1914) = SZABÓ Ervin: „Proletárköltészet” (Várnai Zseni verseskönyve alkalmából). *Nyugat*, 1914/9. 643–645.
- SZÁVOLD (2014) = SZÁVOLD Brigitta: A siker elkárhozása. Herczeg Ferenc és egy fordulat a magyar irodalmi kritikában. In: GAZDAG László (szerk.): „Fenn és lenn”. *Tanulmányok Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulójára*. Pécs, Magyar Történelmi Társulat – Kronosz, 2014. 164–178.
- SZÍNHÁZLÁTOGATÓ (1919) = SZÍNHÁZLÁTOGATÓ: Az Andrássy-uti (...). *Vágóhíd*, 1919/2. 16.
- SZOMORY (1918) = SZOMORY Dezső: Párisban. *Színházi Élet*, 1918/43. 3.
- TAKARÓ–LIKTOR (2024) = TAKARÓ Mihály – LIKTOR Katalin: *Herczeg Ferenc regényeinek és drámáinak világa*. H. n., Méry Ratio, 2024.
- (– tt –) (1918) = (– tt –): „Tilla”. *Neues Budapest Abendsblatt*, 1918/274. 2.
- VAJDA (1918) = VAJDA Ernő: Tilla. *Magyar Hirlap*, 1918/275. 6.
- Dr. VÁRDAI (1918) = Dr. VÁRDAI Béla: Két új darab. *Magyar Kultúra*, 1918/23–24. 470–472.
- VÖRÖS (2018) = VÖRÖS Boldizsár: Két rendszer, két halott, két temetés. Ady Endre és Eötvös Loránd búcsúztatásai 1919-ben. In: Uő: *Eszmék, eszközök, hatások. Tanulmányok a magyarországi propagandáról, 1914–1919*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018. 191–200.
- VÖRÖS (2023) = VÖRÖS Boldizsár: Buda, Pest, Óbuda – egységes fővárossá lett? *Honismeret*, 2023/5. 26–34.
- VÖRÖS (2025) = VÖRÖS Boldizsár: „Minden embert annyi élvezet illesse meg, amennyi munkát végez”. Herczeg Ferenc az 1918–1919-es magyarországi forradalmakban. Kézirat, megjelenése 2025-ben várható *A Herczeg és birodalma. Tanulmányok Herczeg Ferenc irodalmi munkásságáról és közszereplői tevékenységéről* c. kötetben.

Médiatudományi Intézet, Budapest

A kiadásért felel Nyakas Levente

Tördelő: Varga Ákos

Megjelent 23,75 (B/5) ív terjedelemben, 300 példányban

Médiatudományi Könyvtár: ISSN 2063-5222

Médiatudományi Könyvtár 57.: ISBN 978-615-5302-52-7